

Ekonomi och identitet: de svenska judarnas ekonomiska verksamheter och självbild från 1800-talets andra hälft till 1930

Rita Bredefeldt

Stockholm

Denna artikel har tillkommit inom projektet "*Judiskt liv i Sverige 1860-1930. Ekonomi och identitet i ett nordiskt perspektiv*".¹ Projektet handlar om hur de svenska judarnas ekonomiska verksamheter och självbild har utvecklats under en 70-årsperiod av Sveriges industrialisering och modernisering. Det övergripande syftet är att studera hur en, efter europeiska mått, liten etnisk minoritet hävdade sig ekonomiskt under en period av snabb samhällsekonomisk omvandling, hur detta påverkat graden av assimilering och judarnas uppfattning av sig själva som etnisk minoritet. Eftersom judarna i de nordiska länderna alltid tillhört en mindre minoritetsgrupp, skall den svenska erfarenheten jämföras med motsvarande nordisk-judiska erfarenhet. Syftet är att, i ett historiskt perspektiv, fånga det säregna hos dessa små minoriteter för att längre fram göra Norden jämförbar med det judiska Europa. Det nordiska perspektivet skall inte tas upp i denna artikel.

Jag utgår i projektet från tre hypoteser som hör ihop med de svenska judarnas yrkesval, innehållet i den specifikt judiska identiteten samt gruppens strategier för assimilering. Den första utgår ifrån att man under 1800-talets lopp och in på 1900-talet kan iakta en viss ensidighet i de svenska judarnas yrkesval mot handel och köpenskap, trots att emancipationen efter 1870 i huvudsak var genomförd. Kan detta kopplas till traditionalismen inom gruppen, gruppsammanhållningen eller till specifika judiskt-kulturella drag? Eller var den judiska minoriteten så framgångsrik att den saknade motiv att skapa nya "nischer" för den ekonomiska verksamheten? *Min första hypotes är, att judarna hade ekonomiska strategier och preferenser som inte bara var ett resultat av tidigare begränsningar i yrkesverksamheten utan också var nära kopplade till den judiska kulturtraditionen.* Den andra hypotesen hänger ihop med om och hur den judiska självuppfattningen ändrat karaktär. *Hypotesen är, att den judiska identiteten består av flera komponenter mellan vilka tyngdpunktsförskjutningar skett vid olika endogena och exogena tryck (inom den judiska gruppen respektive i moderlandets hållning gentemot judarna).* Den tredje hypotesen har sin bakgrund i de specifika yrkeskarriärgångar som de till Sverige emigrerade judarna antog och hur detta hänger samman med assimileringssträvandena. *Hypotesen är, att den judiska gruppens behov av att bli accepterad skapade en strategi av assimilering genom framgång inom det ekonomiska och kulturella livet.* Det intressanta är att processen har en, till synes, paradoxal dubbelfunktion: den syftar till assimilering eller åtminstone integration i och acceptans hos moderlandet samtidigt som judarna gör detta genom att *hävda sig* som minoritetsgrupp. Jag vill poängtera att hypoteserna här får ses som utgångspunkter i det förda resonemanget och inte som slutgiltigt behandlade.

Tidigare forskning

Efter Hugo Valentins främst sociopolitiskt emancipatoriska standardverk om judarnas

---

¹ Projektet är finansierat av Socialvetenskapliga Forskningsrådet i Sverige.

historia i Sverige från 1924 (en kortare populärversion 1964), har den mesta forskningen för Sveriges del koncentrats på delar av den judiska historiska erfarenheten utan ambitioner att vara heltäckande. Ett ökat intresse för minoriteter i allmänhet och den judiska gruppen i synnerhet har sedan slutet av 1980-talet lett till ny forskning med andra inriktningar än den judiska emancipationens historiska kronologi. Forskningen har kretsat kring demografiska och geografiska studier från 1780-talet till idag² med tyngdpunkt på 1800- och 1900-talens judiska invandring till Sverige³ och om antisemitismen i dess olika uttrycksformer.⁴ I översiktsverket om invandring till Sverige i allmänhet "Tusen år av invandring" av Ingvar Svanberg och Mattias Tydén har t ex den väst- och östjudiska invandringsgruppen fått var sitt kapitel.⁵ Viktiga aspekter av det judiska livet i Norden har också publicerats, dock utan någon systematisk jämförelse länderna emellan.⁶ Till detta kan läggas ett antal församlingsmonografier,⁷ specialutgåvor från Judiska museet i Stockholm samt mer eller mindre vetenskapliga släktrönikor och personliga minnen.⁸

Historikern Anna Besserman var mig veterligt den enda i Sverige som efter Valentin försökte skildra den judiska gruppen i ett bredare historiskt perspektiv. Även om hennes forskningsobjekt begränsade sig till den östeuropeiska invandringen i Stockholm 1860-1914, ville hon belysa "integrationsprocesser ur ett historiskt perspektiv: på vilka vägar och utifrån vilka förutsättningar gruppen byggde upp sin samhällsförankring".⁹ Bessermans tema har dock inte helt försvunnit ur forskningen sedan uppsalahistorikern Carl-Henrik Carlsson tagit upp den östeuropeiska invandringen till Sverige i sitt pågående avhandlingsarbete, dock utifrån andra utgångspunkter än Bessermans. Också Anna Svenson från landsarkivet i Lund har skildrat östjudiska invandrare, nämligen de som flyttade till kvarteret Nöden, som hon kallar "en shtetl i Lund".¹⁰ Svensons kunskaper om och presentationer av primärmaterial om de svenska judarna har öppnat nya möjligheter inom svensk-judisk forskning.

---

² Zitomersky 1987, 1988, 1991.

³ Besserman 1984, 1994. Carlsson 1996.

⁴ Nyman 1988 (avh) om åsiktsbrytningar om minoriteter i svensk press 1772-1786. Johannesson 1988 om antisemitisk bildagitation i svensk rabulistpress 1845-1860. Andersson 1994 om bilden av juden i svensk skönlitteratur, film och skämtpress. Bruchfeld 1995 om historierevisionisterna förnekande av Förintelsen. Levine 1996 (avh) om svenska Utrikesdepartementets svängning i synen på Förintelsen från 1942. Lomfors 1996 (avh) om judiska flyktbarn från Nazityskland. Specialnummer om antisemitismen av *Historisk Tidskrift för Sverige* 1/96.

⁵ Svanberg & Tydén 1992, 180-189, 228-242.

⁶ Broberg mfl 1988.

⁷ Bland andra Norrköping 1924, Göteborgs församling 1955, 1980; Kalmar, Växjö- och Oskarshamn församlingarna 1980; Malmö 1946; Borås 1994; Stockholm 1996. Till och med judarna på Gotland har studerats, trots att där aldrig funnits en församling, Jacobowsky 1973.

⁸ Från Judiska Museet bl a Stare 1996. Personliga minnen se t ex Bonnier 1974, Neuman 1989, Levin 1992, 1996.

⁹ Besserman 1994, 84.

¹⁰ Svenson 1995, 14-25.

Det mångtydiga begreppet identitet

I ett historiskt perspektiv har den judiska identiteten givetvis genomgått förändringar: att vara jude i Sverige år 1930 innebar, åtminstone delvis, något annat än 1860. Faktorer som gemensam historia som ett folk, ett gemensamt kulturarv, språk (jiddish till vardags och hebreiska i religionsutövningen), släktskapsnätverk och yrkeskarriärångingar har påverkat identiteten i lika hög grad som religionen. Det omgivande samhället har inte heller alltid tillåtit judarna att glömma sin identitet och härkomst, vilket också helt assimilerade och sekulariserade judar grymt fått erfa. Den judiska självuppfattningen har för de flesta europeiska och amerikanska judar genomgått en tyngdpunktsförskjutning från ett i huvudsak religiöst betingat levnadssätt som genomsyrade allt till en mera etniskt-kulturell identitet.¹¹

David Fischer har undersökt 700 medlemmar i Stockholms Judiska församling år 1995 och kommit fram till att merparten ser grunden för sin judiska identitet som etniskt-kulturell snarare än religiös. Han fann också att minst 30% av judarna i staden inte var församlingsmedlemmar.¹² Sannolikt är siffran högre dvs närmare 40%. Som en bestående förändring är detta framförallt ett efterkrigsfenomen eftersom dissenterlagarna, som stadgade att varje svensk medborgare var tvungen att tillhöra en religiös församling, inte avskaffades förrän 1952. De förändringar den svensk-judiska självuppfattningen genomgått under min undersökningsperiod 1860-1930 bör sålunda ha uppkommit inom församlingarna.

Det vi vet är att landets största församling (Stockholm) redan på 1800-talet präglades av en liberal reformjudendom, vilket man märker inte minst av de motsättningar som uppstod mellan de i Stockholm sedan länge boende västjudarna och de från Ryssland senare immigrerade östjudarna under 1800-talets sista och 1900-talets första decennier. Malmöförsamlingen har sedan den grundades 1871 varit den mest ortodoxa, medan Göteborgsförsamlingen har stått mittemellan de två andra städerna. Det har, under perioden 1860-1930, funnits upp till nio judiska församlingar i olika städer i landet, av vilka Stockholm, Göteborg och Malmö har varit de största och stabilaste.¹³

Hur skall man då inringa det mångtydiga begreppet *identitet*? Det är svårfångat oavsett om det används för att beteckna individuell eller kollektiv identitet. En av orsakerna är uppenbarligen att källmaterialet sällan på ett entydigt sätt (om alls) uttrycker människors motiv och innersta tankar om sig själva. Men det betyder inte att källorna inte säger någonting alls om människors självuppfattning. Församlingsprotokoll, memoarer, biografier, brev etc ger inte enbart uttryck för de sakfrågor som diskuteras, utan avslöjar för det mesta också en tidsanda. Samtidigt som källorna berättar om det som samtiden betraktade som normativt och självklart avslöjar de det som inte var "tillåtet" eller tänkbart.

Det som är av intresse här är etnisk identitet i allmänhet och judisk identitet i synnerhet. Den diskussion som förts av historiker och samhällsvetare i minst fyrtio år nu, sönnerfaller i princip i vad vi idag skulle kalla motsättningen mellan essentialister (primordialists) och konstruktivisterna (interactionists/optionalists).¹⁴ Om man renodlar ståndpunkterna, betraktar de förra etniska grupper som en samling individer med vissa *oföränderliga*, av naturen givna

---

¹¹ Se bl a Keyes 1981, 27-28 om hur etniska grupper kan upptäcka att deras självuppfattning inte längre passar in i den nya socioekonomiska situationen. Anpassningen till en sådan ny situation leder till utvecklandet av en delvis ny identitet.

¹² Fischer 1996, 46, 161.

¹³ Förutom Stockholm, Göteborg och Malmö, församlingarna i Norrköping, Växjö, Karlskrona, Kalmar, Oskarshamn och Sundsvall.

¹⁴ Se t ex Park 1950, Erikson 1950, Barth 1969, Mead 1970, Hannerz 1992, Eriksen 1993.

egenskaper. Dessa egenskaper sammanbinder gruppens medlemmar och definierar dess kulturella innehåll, dess "etnicitet". De senare ser etnicitet som en föränderlig identitet som gruppmedlemmarna väljer i samspel med andra sociala grupperingar utifrån vissa gemensamma tidsbundna behov. Samtidigt som människan ständigt tycks vara inbegripen i en process av förändring, ses det som ett grundläggande mänskligt behov att uppleva sig själv som densamma igår och idag, man vill "känna igen sig".¹⁵ Enligt bl a den tysk-amerikanske psykologen Erik H Erikson leder en avgörande förändring ofta till en identitetskris,¹⁶ som för det mesta integreras med tiden i den egna identiteten som man åter "känner igen". Identitet är alltså något *föränderligt*.

Jag antar att det idag är få som ensidigt hävdar endera av två dessa ståndpunkter, i stället lägger man tyngdpunkten olika. Det är dessutom analytiskt mera fruktbart att lösa upp essentialism-konstruktivism dikotomin. Få ser identitet som något helt och hållet statiskt, de flesta accepterar begreppets processkaraktär.

Den judiska identiteten har *både* genomgått förändringar *och* förblivit sig lik i konfrontation med snabba samhällsförändringar av modernisering och sekularisering. Det handlar för mitt vidkommande om den *process* genom vilken de ekonomiska verksamheterna (framför allt efter emancipationen) påverkats av den judiska kulturtraditionen/självuppfattningen. Den judiska minoriteten var å ena sidan bunden till sin historia och sina traditioner, men å andra sidan gjorde varje generation egna val som i sin förlängning resulterade i en viss omdefiniering av den egna identiteten. Det intressanta blir då i hur hög grad det förflutna har format det samtida och i hur hög grad det samtida format det förflutna.

Den tyskfödde norske antropologen Fredrik Barths tes om det ständiga vidmakthållandet av gränser mellan olika etniska grupper (också majoriteten i ett land betraktas som en etnisk grupp) ger ett annat perspektiv på hur etnisk identitet kan definieras. Han skriver i sitt mest kända verk "Ethnic Groups and Boundaries" att det är: "the ethnic *boundary* that defines the group, not the cultural stuff that encloses it".¹⁷ Barth betonar alltså gränsernas betydelse på bekostnad av det etniskt-kulturella innehållet. Etniska gruppers gränsvidmakthållande behöver inte avta med minskande kulturella skillnader dem emellan. Även om skillnaderna är konstruerade och knappt historiskt verifierbara håller man fast vid särskiljande dikotomier mellan den egna gruppen och andra. Barths synsätt kan kopplas till konstruktivismen i det att det särskiljande kulturella innehållet mer eller mindre tunnats ut eller omkonstruerats till oigenkännlighet. Trots att Barths teori inte säger någonting om orsakerna till varför människor ständigt vill upprätthålla gränser tycks det också finnas en koppling till essentialismen just genom detta återkommande "naturliga" behov hos etniska grupper att distansera sig från andra, att skapa och vidmakthålla gränser.¹⁸

För mitt vidkommande är Barths infallsvinkel fruktbar eftersom både majoritetssamhället och den judiska minoriteten de facto drar och har dragit identitetsskapande gränser gentemot varandra. Detta medför dock ett svårlöst operationaliseringsproblem. Metodologiskt är det svårt att särskilja den delen av den judiska identiteten som beror på majoritetens syn (exogena faktorer) och del delen som beror på den judiska gruppens genuina, helt egna preferenser (endogena faktorer). I hur stor omfattning har judarna t ex integrerat penningutlåning och handelsidkande i sin självuppfattning? Vid en första anblick skulle man ju tycka att denna del av identiteten varit påtvingad. Men detta bör betraktas som en

---

¹⁵ Ouvinen-Birgerstam 1982, 7 citerat ur Rogovski 1997.

¹⁶ Erikson 1950, 1968.

¹⁷ Barth 1969, 15, 17, 32-33, 38.

¹⁸ Sollors 1996, xxiv-xxv.

empirisk fråga: om judarnas ekonomiska verksamheter *långt efter emancipationen* fortfarande koncentrerats kring t ex handelsidkande, skulle man kunna tolka det som en kombination av omgivningens syn och de egna preferenserna, med tyngdpunkt på de senare.

Omgivningens tryck/påverkan kan ha andra orsaker är förtryck och uteslutning. Efter emancipationen begränsade majoritetssamhällets strukturella utveckling den judiska gruppens ekonomiska valmöjligheter. Sveriges industrialisering ca 1850-1930 innebar en ökning av jordbrukets produktivitet och därmed en minskning av arbetskraftsbehovet inom denna sektor. Då är det inte så förvånande att de under samma period hitflyttade östeuropeiska judarna valde bort jordbruket som ett framtidsyrke. Valet berodde då i huvudsak på ekonomiskt strukturella realiteter. Men industrialiseringen skapade också utrymme för ökade arbetstillfällen inom industrin. Om den judiska gruppen valde bort industriarbetet samtidigt som utrymmet ökade, bör orsakerna främst sökas i judarnas egna preferenser. Ytterligare ett tecken på egna val är om man finner att de till Sverige emigrerade judarna redan i ursprungslandet koncentrerade sig på vissa yrkesområden och ville så långt det var möjligt finnas kvar inom dessa i det nya landet. Det är alltså av vikt att studera *vilken typ av judiska invandrare* som fann sin väg just till Sverige.¹⁹ Alla östjudiska immigranter kan inte betraktas som "spelmän på taket"²⁰. En differentiering av erfarenheterna redan i emigrationslandet, men också olika förutsättningar i mottagarlandet kan ge intressanta resultat. Det är, som Nancy Green uttrycker det, en viktig forskningsuppgift att nyansera paradigmet "från pogromer till social mobilitet".²¹

Socialantropologen Thomas Hylland Eriksen har en till Barth närbesläktad idé om etnicitet. Etnicitet är enligt honom inte en kulturell egenskap hos en grupp utan ett av flera möjliga förhållningssätt till andra grupper. Enligt Eriksen har individer flera identiteter och det blir en empirisk fråga när och hur en etnisk identitet är den socialt mest effektiva och relevanta.²² Etnisk identitet är en social konstruktion: kultur är dagens konstruktioner av det förflutna. I tider av stora förändringar, såsom under perioder av industrialisering och modernisering, kan etnisk identitet ge trygghet, självrespekt och en känsla av kontinuitet med det förflutna.²³

Bilden kompliceras alltså av att judarna, som alla andra, hade (och har) flera identiteter. Men också den judiska identiteten i sig är mångfacetterad. Man skulle t ex kunna betrakta den som en helhet med flera komponenter, där *styrkan* av de olika komponenterna varierat beroende det omgivande samhällets tryck och de egna tidsbundna preferenserna. Religionen är en sådan komponent. Den har genom seklerna förlorat i styrka utan att för den skull försvinna helt. Religiösa seder och bruk ingår i dagens judiska kulturutövning men allt mindre med starka religiösa förtecken. Judarnas ekonomiska verksamheter och status är en annan sådan komponent. Handelsidkande har länge ingått i det omgivande samhällets definition av en jude. Frågan är vilken styrka judarnas egna yrkespreferenser haft. Det starka/svaga hävdandet av den judiska kulturtraditionen är en tredje sådan komponent. Trots att antisemitismen inte står i fokus för denna undersökning, spelar den en roll för judar i alla

---

¹⁹ Se Nancy L Green i Endelman (red) 1997, 116-120 om de judiska emigranterna till New York, London och Paris. Också Hal B Levine 1997, 116-117 för liknande resonemang om att de judiska invandrarna till Nya Zeeland skilde sig redan före emigrationen från andra utvandrare.

²⁰ Efter Sholem Aleichems bok "Tevje mjölkutköraren" på vilken pjäsen "Spelman på taket" grundar sig.

²¹ Green 1997, 114-115 i Endelman (red).

²² Eriksen 1993, 31-35.

²³ Eriksen 1993, 68-73.

länder, givetvis också före Förintelsen. Känslan av utsatthet kunde variera i styrka i tid och rum.

Är då judisk och andra etniska identiteter enbart konstruktioner, som anpassats till tidens och situationens krav? Enligt min mening bär alla etniska identiteter på något som är avgörande och existentiellt betydelsebärande för just den gruppen. Den judiska identiteten är inte helt utbytbar med vilken annan emigrationskultur som helst: det är här som likheter och skillnader (dels judarna sinsemellan, dels mellan judar och andra emigranter) kan vara fruktbara utgångspunkter för forskningen.

Mina utgångspunkter om identitet kan sammanfattas till: 1) att den judiska identiteten har både förändrats och blivit sig lik genom tyngdpunktsförskjutningar mellan olika komponenter inom den, 2) att de ekonomiska verksamheterna har haft betydelse i skapandet av den egna identiteten, även efter emancipationen, 3) förändringarna i den judiska självuppfattningen berodde a) på det omgivande samhällets syn, b) på tidsbundna preferenser hos judarna själva c) på en kombination av a) och b). Trots den metodologiska svårigheten att skilja de exogena och endogena faktorerna åt, är de intressanta som utgångspunkter.

Ackulturation och integration som delar av assimileringprocessen

De svenska judarna har integrerats²⁴ i det svenska samhället utan avgörande långvariga övergångsproblem. En del har assimilerats helt och hållet i betydelsen "blivit svenskar" utan spår av det judiska ursprunget. Andra har "blivit svenskar" samtidigt som de bibehållit sin judiska särart, nu med nya förtecken i den sekulariserade judendomen. En minoritet har följt en ny judisk ortodoxi också som ett resultat av själva moderniseringsprocessen.

Jag föredrar att kalla assimileringprocessens första stadium *ackulturation*, vilket innebär att en etnisk minoritet anpassar sig ensidigt till det omgivande samhällets språk, klädedräkt och grundläggande värdenormer. I det andra stadiet, *integrationen*, inlemmas minoriteten i majoritetens institutioner med en viss försvagning av de egna institutionerna. Detta andra stadium av integration kan för många bli det sista stadiet dvs att man accepterats och anpassat sig i det omgivande samhället utan att ge upp sin etniska identitet. Det tredje stadiet, *assimileringen*, innebär att minoriteten försvinner genom ökat antal blandäktenskap och ointresse för den egna etniska bakgrunden. I processens första stadium kan reciprociteten dvs den ömsesidiga acceptansen mellan majoritet och minoritet vara rätt svag, medan i de två senare stadierna normalt innehåller inslag av reciprocitet. Processens alla tre stadier behöver heller inte nödvändigtvis fullföljas fullt ut.

Transformation av den etniska identiteten som en del av moderniseringsprocessen

Om man utgår från hypotesen att en liten etnisk minoritet löper större risk att assimileras²⁵ än en stor etnisk grupp, har de svenska judarna varit utsatta för den risken i över tvåhundra år. I ett historiskt perspektiv har de både absolut och relativt varit färre än de flesta länders judiska befolkning, Spanien, Portugal och övriga Norden undantagna. Den sk assimilering-

---

²⁴ Integrerats, i betydelsen accepterats och anpassat sig i det svenska samhället utan att ge upp sin judiska identitet.

²⁵ Assimilering definieras i sin mest renodlade form som den process genom vilken t ex judarna i Sverige, helt överger sin egen kultur, sin judiska identitet så att de ursprungliga judiska och svenska kulturskillnaderna försvinner. Se t ex Nationalencyklopedin 1990 del 2, 38.

modellen fångar inte helt den tvåhundraåriga svenska utvecklingen. Enligt denna evolutionära modell förväntas etniska särdrag och identitet "vittra bort" med samhällets modernisering och ersättas av mera rationellt betingad vald identitet hos en självreflekterande modern individ.

Tesen presenterades redan på 1950-talet av sociologen Robert Park vars studier från 1920- och 1930-talens USA myntade begreppet "the American melting pot". Hans huvudtes var att ekonomisk framgång ledde till social mobilitet och ackulturation genom att en etnisk grupp antog majoritetens livsstil. Det amerikanska samhället blev den smältdegel i vilken olika grupper sammansmälte och assimilerades.²⁶ Undersökningar på 1960-talet pekade dock inte på något borttynande av etniska grupper. Tvärtom, hade skillnaderna accentuerats efter två generationer amerikanska invandrare. Lite tillspetsat kan man säga att "the melting pot" hade aldrig ägt rum. Det är i detta sammanhang man också bör se Barths ovannämnda tes om hävdandet av etniska gränser. Han var en av dem som såg en uppgång för etnisk gränsdragning även när det kulturella innehållet hade tunnats ut. "Sökandet efter sina rötter" sågs av andra som ett resultat av moderniseringens fragmentarisering och individualisering av tillvaron²⁷ eller som man sade "what the son wants to forget the grandson wants to remember". Det moderna var att individen denna gång *valde* att tillhöra ett kollektiv som hon på ett eller annat sätt kände sig tillhöra och bidrog själv till att "modernisera" ett kollektiv såsom en etnisk grupp. Moderniseringen skapade med andra ord nya förutsättningar för etnicitet. Dagens amerikanska diskussion handlar kanske mest om det faktum att allt fler judar väljer att assimileras helt och hållet. Här finns alla riktningar från "the survivalists", som hävdar att judarna alltid kommer att överleva som ett särskilt folk till motståndarna som anser att judarnas (frivilliga) försvinnande är ett resultat av en oundviklig utveckling av ökad assimilering. Mellan dessa finns ett antal olika grupperingar, bl a de sk "transformationists", som ser en renässans för judisk sekularism eller "symbolisk etnicitet" dvs att judarna inte försvinner men omdefinierar sin identitet i takt med moderniseringen. Sociologen Chaim Waxman, som själv tillhör dem som anser att på längre sikt kommer judarna att försvinna, skriver bl a: "Interestingly (...) when public ideology in America was the melting pot, the reality was cultural pluralism, and now that the ideology is cultural pluralism, the reality is the melting pot".²⁸

Andra forskare har hävdats att moderniseringen, speciellt i form av globalisering och nationalstatens försvagning har fått sin "backlash". Människor vill återta kontrollen över sina liv och hävda en identitet (oftast kollektiv) som ger mening åt deras erfarenheter. Motrörelser kring kvinnofrågan, miljön, etniciteten, familjen och lokalsamhället pågår nu parallellt med nätverkssamhällets accellererande internationalisering. Detta är den sena modernitetens tecken. Manuel Castells förklarar i boken "The Power of Identity" denna paradoxala utveckling med att starka uttryck för kollektiv identitet är en lättförståelig reaktion mot internationaliseringens anonymisering av individen och lokalsamhällets minskade betydelse. Anthony Giddens kallar det *disembedding mechanisms* (mekanismer som upplöser det traditionella samhällets normer och institutioner).²⁹ Enligt Giddens struktureras livet idag kring nya gränsöverskridande erfarenheter snarare än ritualiserade

---

²⁶ Eriksen 1993 19-33. Park 1950, 1955. Också Max Weber ansåg att etnicitet skulle försvinna i det moderna, individualistiska och byråkratiserade samhället. Roth & Wittich (red) 1978 del 1, 385 ff.

²⁷ Giddens 1991.

²⁸ Waxman 1997, 19.

²⁹ Castells 1997, 2-10. Giddens 1991, 146-150, 183-190.

övergångar.³⁰ Enligt Castells pågår båda dessa processer parallellt.

Det tycks som om judarna har varit ovanligt väl förberedda för att hävda den egna identiteten tillsammans med moderniseringen. Samtidigt som man bibehållit viktiga delar av sin kulturtradition med dess övergångsriter intakta, har man i århundraden utvecklat breda internationella nätverk. Under undersökningsperioden 1860-1930 har judarna knappast sökt sin etniska identitet pga globalisering. Däremot har transformationen av den judiska identiteten (en "modernare" identitet) och assimileringstendenserna förstärkts av den tidiga moderniseringsprocessen vid övergången från agrarsamhälle till industrisamhälle.³¹

Enligt Castells är alla identiteter ur ett sociologiskt perspektiv konstruerade: "The real issue is how, from what, by whom, and for what".³² Han nämner tre olika typer av identitetsskapande, av vilka åtminstone två kan vara fruktbara i studien om den svenska judarna. En *motståndsidentitet* skapas av grupper som majoritetssamhällets institutioner stigmatiserat och nedvärderat. Minoriteten hamnar då i opposition mot majoriteten och skapar former av kollektivt motstånd mot ett outhärdligt förtryck. Det är en defensiv identitet mot rådande institutioner, med motsatta värden och förstärkt gränsdragning ("exclusion of the excluders by the excluded"). En annan typ av identitetsskapande kallar Castells *projektidentitet*, där en grupp arbetar för att omforma sin ställning i samhället ("projektet") och att förändra samhällsstrukturen. Här är behovet starkt att skapa en kollektiv historia genom vilken erfarenheterna i nuet får mening. Kvinnorörelsens ifrågasättande av patriarkalismen började med en kampinriktad motståndsidentitet som övergick i en projektidentitet med arbete för konkreta åtgärder för förändring i produktionsstrukturer, av reproduktionsfären, av politiken osv. En grupp kan påbörja sin utveckling genom en motståndsidentitet som så småningom går över i en projektidentitet. Detta kan i sin förlängning t o m leda till att gruppen blir den mest dominerande i hela samhället och därmed har den skapat sig en *legitimerande identitet* (kontrollerar de viktigaste samhällsinstitutionerna och vill utöka sin makt över andra).

Också Ronald Inglehart har kopplat sina breda studier om ekonomisk, social och kulturell förändring till moderniseringsprocessen. Det postindustriella samhället har enligt Inglehart fört med sig ett skifte i hela uppsättningar av värderingar, där han skiljer mellan "materialistiska" och "postmaterialistiska" värden. De förra uttrycker under tidig industrialisering behov av materiell trygghet, starka ledare, lag och ordning och ekonomisk tillväxt parat med vikten av individuella prestationer. Inom religionen läggs tyngdpunkten på högre auktoriteter och obrytbara regelverk. I postindustriella samhällen sker en "culture shift" till andra värdeuppsättningar såsom sjunkande auktoritetstro och ökat deltagande i samhällets angelägenheter hos allt större grupper. Livskvalitet och det subjektiva välbefinnandet sätts i fokus tillsammans med sjunkande förtroende för etablerade religiösa institutioner och färre kyrkobesök.³³ Ingleharts kulturella skifte har relevans också för de förändringar som inträffat inom den judiska kulturtraditionen sedan mitten av 1800-talet.

De sk västjudiska familjerna som emigrerade till Sverige från Västeuropa (från Tyskland) redan vid slutet av 1700-talet (se mera om detta nedan) kan sägas ha bildat en projektidentitet i det nya landet. De flesta var välsituerade och väl medvetna om sin kulturtradition. De blev snabbt integrerade i det svenska samhället (före emancipationen på

---

³⁰ Giddens 1991, 147-148.

³¹ För vidare teoretiskt resonemang om transformationen av den judiska identiteten se t ex Goldscheider & Zuckerman 1984.

³² Castells 1997, 7.

³³ Inglehart 1990, 1997.

moderlandets villkor) och ville aktivt bidra till landets ekonomiska och kulturella utveckling. Det fanns en tyst konsensus mellan makthavarna och den judiska minoriteten att de senare skulle bli "riksgagneliga" på de områden där de hade sin know-how och sina internationella kontakter. Man ville bli betraktad som ekonomiskt framgångsrika och skötsamma svenskar av mosaisk trosbekännelse. Den stora immigrationsvågen av sk östjudar från det Tsarryska riket från ca 1860 orsakade en kulturkrock mellan dem och de här boende västjudarna. Denna judiska grupp hade vuxit upp i en defensiv motståndsidentitet med traditionsbunden ortodoxi i relativt isolerade ghetton. Trots att emigrantgruppen i sin helhet (från 1860 till 1914) var relativt sett stor, transformerades den till att omfatta samma typ av projektidentitet som hos västjudarna. Här spelade det svenska samhällets nya strukturella möjligheter och de här boende judarnas påverkan tydligen en viktigare roll i transformationen av den östjudiska gruppens självuppfattning än deras särskiljande bakgrund.

Det svenska samhällets syn den judiska minoriteten från stormaktstidens merkantilism till den ekonomiska liberalismens genombrott

Den svenska överhetens syn på judar präglades under 1600- och 1700-talen både av den religiösa ortodoxins misstänksamhet och den merkantilistiska statsnyttans ekonomiska nyfikenhet. I takt med ökad sekularisering och övrig samhällsutveckling kom de två synsätten att stå i motsättning till varandra så att religiös renlighets allt oftare fick ge vika för ekonomisk samhällsnytta.

Under tidigmodern tid välkomnades utländska arbetare, näringsidkare, köpmän och andra specialister till Sverige, men de skulle helst hålla sig till den protestantiska läran. Det religiösa argumentet hindrade judisk (liksom katolsk) invandring. Men judarnas *ekonomiska* nytta diskuterades i riksrådet redan i början av 1600-talet och förslag ställdes om judisk immigration till den nygrundade (1623) staden Göteborg. Med hjälp av judarnas merkantila och finansiella nätverk skulle staden omvandlas till centrum för den svenska världshandeln. Enligt Magnus Gabriel De la Gardie skall sefardiska judar i Hamburg själva ha inlämnat en "offerte" att med sitt kapital slå sig ned i Göteborg.³⁴ Det blev nu ingenting av förslaget, mycket på grund av motståndet från rikskanslern Axel Oxenstierna. Han betraktade judarna som

Kristi namns hätske förföljare [och] ... ville hellre önska, att han evinnerligen måtte bliva (vid) en ringa och föraktad torparkoja, än på det sättet förvärva sig namn av en rik och florerande handelsplats.³⁵

Axel Oxenstiernas principiella syn var så självklar för de flesta att det före 1685 saknades lagfästa bestämmelser om judars bosättning i Sverige. Trots diskussioner om det önskvärda med inflöde av judiskt kapital, var den officiella synen fortfarande att judar inte tolererades. Om de över huvudtaget skulle in i landet, var de tvungna att konvertera. Men redan 1685 visade det sig att icke-döpta judar bosatt sig i Stockholm. Kronan såg sig tvungen att utfärda ett brev till Stockholms överståthållare

Såsom Wi hafwe förnummit, at någre Judar sig ännu här i Staden upehålla skola, hwilka Wi ingen längre härwist wele förinna; Ty är härmed till Eder Wår nådige villje och befallning, att I sådane

---

³⁴ Detta meddelade Magnus Gabriel De la Gardie (1622-1686) i riksrådet 8 och 19 november 1667. Valentin 1964, 20-22.

³⁵ Omtalat i rådet av De la Gardie. Citerat ur Valentin 1964, 21.

Judar tillsäja låten, att de ofördröjeligen packa sig utur landet.³⁶

Andra judar invandrade med önskemålet att låta sig döpas. Den mest kända samtida dopceremonin är från Mickelsmässodagen, den 29 september 1681, då två judiska familjer döptes i Tyska kyrkan i Stockholm i närvaro av kungen, drottningen, änkedrottningen och ett antal ståndspersoner.³⁷ Inalles tolv personer döptes då till nya svenska namn. De flesta av samtidens judiska konvertiter verkar ha varit "kreativa" opportunisterna, som rymt från sina kreditorer eller redan var döpta i t ex Tyskland. De var fattiga och ville ha underhållet från "de konverterades stat", som till 1781 delade ut medel till medellösa omvända.

År 1686 fastslog den nya kyrkolagen att

Judar, Turckar, Morianer och Hedningar, som här i Rijket inkomma, skola undervijsas om vår rätta Lära, och befordras til Doop och Christendom; försuma the thetta som böra sig härom vårda låta, tå skola the therföre tiltalas.³⁸

Men lagen kom i motsättning till ekonomiska realiteter. Således beviljade Karl XII sina judiska kreditorer i Karlskrona rätten att hålla gudstjänst i staden.³⁹ Efter Karl XII:s död tillät 1719-1720 års konungaförsäkran näringsutövande och handlande utlänningar att förrätta enskilda men inte offentliga gudstjänster.

Upplysningstidens sekulariseringstendenser var på god väg att förvandla kristendomen, och därmed även judendomen, till en individuell livsåskådning bland andra. Motståndet mot judisk invandring var under Frihetstiden (1718-1772) fortfarande starkt, men argumenten emot var nu övervägande ekonomiska.⁴⁰ Att skrånas representanter yrkade på judarnas utvisning är inte förvånande, men också adeln, som varit mest positiv till judarnas närvaro, ansåg 1727 att utvisningar borde verkställas. Motivet var ekonomiskt: det gällde klagomålen på de olagligt kringvandrande judiska gårdfarihandlarna. Judar skulle inte dra omkring i landet som försäljare. De skinnade folk och förde pengar ur landet.

Inom borgaståndet föreslog sundsvallsborgaren Anders Bachmanson att judarna skulle få stanna men lagstiftningsvägen "göras riksgagneliga". Vid riksdagen 1746-1747 föreslog en major Henrik Wrede att judarna skulle få stanna med begränsade rättigheter. Dessa två var, enligt Hugo Valentin, de enda av frihetstidens riksdagsmän som i merkantilistisk anda talade för en öppnare inställning mot judisk invandring.⁴¹ De uttryckte säkerligen en attityd med viss förankring inom adeln och det högre borgerskapet, men än så länge var det positiva ekonomiska argumentet inte tillräckligt starkt för att komma ifråga för det övriga borgerskapet, bönderna och inte alls för prästeståndet.

I maj 1775 tillerkände Gustav III, efter nästan ett års behandling, juden och meck-

³⁶ Stiernman: Samling Utaf Kongl. Bref etc. IV, 639.

³⁷ Beskrivning av judarnas dop, predikan inklusive tio kopparstick, publicerade troligen år 1688 och tillägnade konungen. Valentin 1964, 69-72. Olán 1924, 12-14.

³⁸ Kyrkolagen 3/9 1686 kap 3, § 10. Svensk Lagsamling utgiven 1885 av G R Lilienberg, III:5, 860. Se också Valentin, supplement 1924, 10.

³⁹ Det tillades att om det svenska prästerskapet kunde övertala någon av dessa judar att döpas och uppfostras i den rätta läran, så vore det både Gud och konungen behageligt. Valentin 1964, 26.

⁴⁰ Frihetstiden, med relativt svag centralmakt och ett antal politiska partier i riksdagen, ses som perioden mellan Karl XII:s död 1718 och Gustav III:s statsvälvning 1772.

⁴¹ Valentin 1924, 107-111.

lenburgaren, sigillgravören och förste församlingsgrundaren Aron Isaac rätten att bosätta sig i Sverige med familj och släktingar - utan konvertering. Sverige hade fått sina första skyddsjudar. Förhoppningarna om inflöde av judiskt kapital vägde tyngre än religiösa hänsyn. Kommerskollegiet var övertygat om nyttan av att ha kapitalstarka portugiser (sefardiska judar) i landet. De skulle öka inflödet av kontanter, de var duktiga grossister, de kände till de utländska marknaderna och kunde ge krediter till kronan. Eftersom man nu ville bryta de konkurrensfientliga skrånas monopol, kunde judisk invandring utöka antalet företagare, sänka priserna och öka omsättningen. Kollegiet anhöll hos kungen att få utarbeta ett förslag till judereglemente. Kungen och regeringen inhämtade upplysningar om tyska och danska bestämmelser och bifogade dessutom de i Sverige boende judarnas synpunkter.⁴²

Den första judiska församlingen i Stockholm med ca 40 familjer väntade på riksdagsbeslutet i religionsfrågan åren 1778-1779. Alla utom prästeståndet biföll en motion om religionsfrihet, varefter toleransediktet för katoliker 1781 och det sk judereglementet 1782 trädde i kraft. På sätt och vis innebar judereglementet dock en försämring för Aaron Isaac och hans församlingsmedlemmar: nu inrättade man explicit ett antal strukturella restriktioner mot judarnas ekonomiska och politiska assimilerings. De fick bosätta sig bara på vissa orter, arbeta inom ett begränsat antal yrkesområden, de fick inte bli riksdagsmän eller ämbetsmän och blandäktenskap var förbjudna.⁴³

Det svenska ståndssamhället definierade helt enkelt judarna som en grupp med vissa förutbestämda ekonomiska, fr a merkantilt-finansiella, uppgifter. Antalet katoliker under 1770-talet t ex var tio gånger så stort som antalet judar, men för de förra saknades den förutbestämda ekonomiska rollen.⁴⁴

I judereglementets § 5 hette det

Uti följande trenne til Judarnes etablering privilegierade Städer, nemligen Stockholm, Götheborg och Norrköping, blifwer dem tillåtit, at idka all lovlig handel, så i gross som i minut, den senare dock ej annorlunda, än uti öppna bodar, men icke genom kringlöpande i husen och på gatorne.

År 1785 tillkom Karlskrona som den fjärde privilegierade staden som fick mottaga judar. I § 6 preciserades ytterligare judarnas ekonomiska uppgifter

De i gross handlande Judar äga, jemte rättighet, at anlägga och sköta fabriquer, samt deltaga i skepps-rederier, handels-compagnier och skepps-warf, i synnerhet at drifwa handel med wexlar, actier och publice papper, äfwen som dem obetagit, at ingå i entreprenader och allmänna lef werantser.⁴⁵

Denna begränsade verksamhet skulle dessutom bedrivas utanför skråna (§ 14 och 15). Religionsfriheten uppfattades inte längre som ett hot mot vad man uppfattade som svensk identitet. Den religiösa hotbilden fick ge vika för merkantilistisk och så småningom liberal-ekonomisk pragmatism.

---

⁴² Valentin 1924, 103-111, 145-148.

⁴³ Magistraterna i de privilegierade fyra städerna Stockholm, Göteborg, Norrköping och Karlskrona, utfärdade skyddsbrev för de judar, som kunde uppvisa ett styrkt pass och frejdebrev från föregående vistelseort. Judarna skulle dessutom helst ha med sig en större summa pengar.

⁴⁴ Nyman 1988, 210.

⁴⁵ Valentin, supplement 1924, 19, 21.

År 1787 fanns 150 registrerade judar i judereglementets städer i egna församlingar.⁴⁶ De flesta kom, såsom församlingsgrundaren Aaron Isaac, från norra Tyskland.⁴⁷ De som bodde i Stockholm kom att bli välsituerade grosshandlare, fabrikörer och detaljhandlare. I Norrköping och Karlskrona var de flesta småhandlare eller fabrikanter i liten skala. I motsats till de tre övriga städerna var de första judarna i Göteborg fattiga judar. Men i början av 1800-talet upplevde staden en högkonjunktur och nya ditflyttade judar avancerade både socialt och ekonomiskt framförallt som kommissionärer. De judiska 1800-talsfirmorna var främst inriktade på konsumtionsvaror för hemmamarknaden, mest förädlade importvaror och halvfabrikat som kattuntryckerier, oljeslagerier, sockerraffinaderier, tobaksfabriker, siden- och bomullsväverier. Judarnas släktskaps- och affärsnätverk i Europa bidrog till effektiva informationsflöden och kreditströmmar. Textil- och manufakturfirmor uppstod ur mindre detaljhandel och fabriksrörelser. Många var familjeföretag både vad gäller personal och kapital. I slutet av 1860-talet hade Stockholm 270 grosshandelsfirmor. Av dem var 40 judiska, hälften i textil-, manufaktur- och kortvarubranchen. Göteborg hade vid samma tid 78 grosshandelsfirmor, av vilka en tredjedel var judiska. De var ungefär lika många inom textil- och kolonialvaru- eller kommissionshandel.⁴⁸

Judarna levde ekonomiskt ett delvis utåtriktat och religiöst helt inåtvänt och slutet liv. Så länge judereglementet gällde, var judarna visserligen integrerade i det svenska samhället (på moderlandets villkor), men möjligheterna till fullständig politisk och ekonomisk assimilering var små. De interna judiska samarbetsnätverken var minst lika viktiga som de direkt utåtriktade verksamheterna. Men liberalismens och näringsfrihetens ideer kom med tiden att undergräva denna delvis självvalda, i huvudsak påtvingade isolering. Judereglementet upphävdes år 1838 och därmed försvann de flesta begränsningarna i judarnas näringsverksamhet. Den nya lagen gav dem beteckningen "svenskar av mosaisk trosbekännelse". Från och med detta år utvidgades sedan judarnas rättigheter successivt tills grundlagsändringen år 1870 gav de svenska judarna fulla politiska rättigheter (med några undantag). Trots antisemitiska protester mot judisk närvaro i landet hos breda folklager och press 1815, 1838-48,⁴⁹ kom 1800-talet att bli assimilationens århundrade för den första gruppen av västeuropeiska (till största delen ashkenazi) judar som bosatt sig i Sverige.⁵⁰ De sk västjudarna hann utveckla sina ekonomiska verksamheter och sin identitet i flera generationer under nästan hundra år före de sk östjudarna anlände till Sverige. Men först skall här ges en bakgrund till de östeuropeiska judarnas motiv att emigrera främst från det judiska bosättningsområdet i Ryssland.

---

⁴⁶ Zitomersky 1988, 122 i Broberg, Runblom, Tydén (red).

⁴⁷ Det fanns också tiggare och kringvandrande småhandlare som enligt reglementet uttryckligen inte fick vistas i landet.

⁴⁸ Valentin 1964, 86-89.

⁴⁹ Utöver präster och borgare, som på var sitt sätt uppfattade (religiöst och ekonomiskt) judarna som ett hot, var de rent antisemitiska stämningarna starka i 1800-talets rabulistpress. Lena Johannesson framhäver pressens starka förankring i hantverkar-, småhandlar- och gesällkretsar. Pressens hotbild hade dock sällan eller aldrig en religiös innebörd. Det var judarnas oföränderliga egenskaper som giriga och kriminella som häcklades.

⁵⁰ Svanberg & Tydén 1992, 189.

Östjudisk emigration åren 1860-1914

Emigrationslandet Ryssland och det judiska bosättningsområdet

Rysslands judiska befolkning hade under 1800-talet tvingats flytta till ett begränsat bosättningsområde i landets västra, europeiska del. Det är i huvudsak från detta område som den stora judiska folkvandringen från mitten av 1800-talet till ca 1914 utgick.

Den östjudiska utvandringen berodde inte enbart på pogromerna, men de förföljerser som följde på det polska upproret 1863, mordet på Alexander II 1881 och revolutionsåren 1903-1905 förvandlade emigrationen till en massutvandring. Alexander II:s rådgivare K. Pobedonostsev lär ha uttalat lösningen på judefrågan till en judisk politisk skribent: "En tredjedel skall döpas, en tredjedel dö och en tredjedel skall tvingas emigrera".⁵¹ Demografiska, ekonomiska och politiskt-militära förhållanden i Tsarryssland sammantagna med den religiösa intoleransen fick en hel "armé" av judar att emigrera.

Under så gott som hela 1800-talet genomgick det europeiska Ryssland en stark befolkningsökning. Befolkningen ökade från ca 46 miljoner till 86 miljoner invånare åren 1820-1880. Den judiska befolkningen ökade under samma period från 1,6 miljoner till 4 miljoner. De förra ökade alltså med 87% de senare med 150%. Under den följande trettioårsperioden ökade den ryska befolkningen med 52% (till 130,8 miljoner), medan de ryska judarna blev "bara" 40% fler (till 5,6 miljoner). Den relativa eftersläpningen beror i huvudsak på den östjudiska emigrationen.⁵² På grund av återkommande missväxter ledde befolkningsökningen till en malthusiansk utveckling. Bosättningsområdets landsbygd förmådde inte försörja sina invånare, trots perioder av ekonomiskt uppsving. Både ryssar och ryska judar tvingades lämna sina byar och flytta till städerna i jakten på försörjning.

Folkökning parat med missväxtår, jordbrukets omvandling och Rysslands begynnande industrialisering drev judarna ut ur den agrara miljöns byar, shtetls, och in i städerna. Politiskt förstärktes denna utveckling av de sk majlagarna 1882 som förbjöd judarna att förvärva ny jord. Livet i en shtetl med småhandel och därtill kopplade mellanhandssysslor omvandlades till en urbaniserad proletär tillvaro - en förskjutning från handel till industri. Det var främst frågan om lätt industri och hantverk med låg mekaniseringsgrad och kapitalbrist. Utvecklingen ledde också till en stratifiering av de ryska judarna med en liten, välbärgad grupp av affärsidkare, och bankirer och en stor majoritet av arbetare i städerna och småhandlare i byarna. Handeln som från slutet av 1700-talet sysselsatte de flesta yrkesverksamma judar i det ryska bosättningsområdet, minskade vid 1800-talets slut till att livnära endast 32%.⁵³

Den östjudiska invandringen till Sverige åren 1860-1914

Den andra judiska invandringsvågen till Sverige efter 1700-talets västjudiska immigration påbörjades vid mitten av 1800-talet och pågick ungefär till första världskriget. De östeuropeiska judarnas emigration var en del av den stora utvandringen av européer västerut - mot magneten Amerika. Östjudarna utvandrade främst från Ryssland, Polen, Österrike-Ungern (Galizien) och Rumänien.

---

⁵¹ Citerat ur Baron 1964, 59.

⁵² Baron 1964, 77.

⁵³ Besserman 1994, 83.

Tabell 1: Den judiska befolkningen i Sverige 1787-1930

År	Antal	Procent av tot bef
1787	150	0,006
1807	631	0,025
1815	785	0,031
1825	845	0,034
1830	890	0,030
1835	887	0,029
1840	911	0,029
1845	971	0,029
1850	960	0,027
1855	935	0,025
1860	1155	0,029
1870	1836	0,044
1880	2993	0,065
1890	3402	0,071
1900	3912	0,076
1910	6112	0,110
1920	6469	0,109
1930	6653	0,108

Källa: Zitomersky, 122 i Broberg, Runblom, Tydén 1988. Uppgifterna hos förf. är hämtade ur Olán 1924, 53, 165; Valentin 1924, 202, 219; 1825-1860, 1851-1860, 1870: Bidrag till Sveriges Offentliga Statistik (BiSOS), Statistiska Centralbyrån (SCB); 1880-1920 S.O. Valentin 1924, 543; 1930 Sveriges Offentliga Statistik (SOS), SCB, del V:3.

Sverige tog emot en mycket liten del av de ca 3,7 miljoner östjudiska emigranterna som var i rörelse.⁵⁴ De flesta valde att utvandra till USA, en del via Sverige. Att så få sökte sig till Sverige berodde på att landet var geografiskt vid sidan om de stora emigrationsvägarna och att Sverige självt var ett emigrationsland och utan särskild dragningskraft (pull-faktor) som USA, Kanada eller England. Från 1860 till 1930 ökade den judiska befolkningen i Sverige med ca 5500 personer. En del kan förklaras med reproduktion av befintlig svensk-judisk befolkning, men den största ökningen beror på denna östjudiska invandring.

Tabell 1 nedan pekar på två saker: för det första, att den judiska minoriteten under hela den redovisade perioden inte nådde upp till mer än drygt en promille av den svenska befolkningen. För det andra, att de största ökningarna skedde kring sekelskiftet 1800 och mellan 1880 och 1914.

Den heldragna linjen i diagram 1 nedan förtydligar ökningen av den judiska invandringen under samma period. Den åskådliggör de större invandringsvågorna: 1) den under 1800-talets första decennium och 2) den från slutet av 1800-talet till första världskriget. De två uppgångarna åren 1880-1890 och 1900-1905 tillhörde geografiskt, socioekonomiskt och politiskt etapper i samma utvandringsvåg från västra Tsarryssland. Diagrammet visar också att den östjudiska invandringen började före de stora ryska pogromerna från 1881.

Thomas Hammar har i sin avhandling studerat bl a östeuropeisk invandring till Sverige

---

⁵⁴ Lestschinsky 1961, 1538 i Finkelstein (red) vol 2.

och i bevarade uppehållsböcker⁵⁵ från år 1918 funnit att mer än hälften haft födelseorter i Litauen, Lettland och Vitryssland. Särskilt många av dem som kom från Litauen var mosaiska trosbekännare. Av alla östeuropeiska invandrare åren 1900-1910 kom 29,3% från Litauen, 20,5% från Lettland och Estland, 23,9% från Polen och 10,9% från Vitryssland.⁵⁶

Carl Henrik Carlsson har studerat ett urval *tidigare* invandrade östjudar (1850-1880) och funnit att över 80% av dessa kom från det ryska guvernementet Suwalki⁵⁷ i det sk Kongress-Polen och en stor del av de övriga från angränsande polska guvernement (Kowno, Grodno, Vilna, Lomza).⁵⁸ En stor del av den östjudiska invandringen kom alltså till Sverige från nordvästra delen av det tsarryska bosättningsområdet (Polen, Litauen, Vitryssland) samt Estland och Lettland. Området kring Suwalki drabbades särskilt hårt av missväxt och hungersnöd åren 1868-1869. Ett flertal av de tidigare östjudiska invandrarna torde ha anlänt till Sverige just kring år 1869.⁵⁹

Diagram 1: Ökningen av den judiska befolkningen i Sverige 1787-1930

De *tidiga* östjudiska invandrarna (1850-talet till 1881) kom från en i huvudsak agrar miljö där de var ekonomiska mångsysslare som värdshusvärdar, godsägares skatteinsamlare, brännvinsförsäljare, lanthandlare/hantverkare och mellanhänder för spannmålshandeln till närmaste stad (med industrivaror med sig tillbaka). Så länge de fick äga jord odlade de en liten lott för självhushåll och hade några husdjur. Det urval av de tidiga östjudiska immigranterna som Carlsson undersökt visar, att ca 74% av dem var olika typer av småhandlare (gårdfarihandlare, kramhandlare osv) och 21% var handelsanställda (bokhållare, handelsbetjänter, -biträden osv), m a o hela 95% var handlande eller handelsanställda vid ankomsten till Sverige.⁶⁰ De *senare* immigranterna (efter 1881) var arbetare från ett Ryssland med begynnande industrialisering och ökad urbanisering. De förra kom från mera instängda miljöer med stark religiös förankring medan de senare hade tvingats lämna sina shtetls och hade erfarenhet av städernas sekulära och moderniserande miljö. Vi vet inte *hur stor andel* av dessa arbetare som kom från en medelklass- respektive proletär miljö. Men båda grupperna verkar ha skaffat sig en yrkesutbildning inom den ryska industrin. Möjligen kan de mest välbärgade ha klarat av resefinansieringen ända till USA, medan en annan fattigare del klarade sig "bara" till Sverige och övriga Europa. En tredje

---

⁵⁵ Från år 1917 skärptes kontrollen av invandringen och passfriheten från 1860 avskaffades. Utländska medborgare med pass från hemlandet måste ansöka om en uppehållsbok för att få stanna.

⁵⁶ Förf. skriver också att man i den samtida statistiken 1912 beräknade att 90% av de ryska medborgarna som invandrade till Sverige 1900-1910 var mosaiska trosbekännare. Hammar 1964, 22-23.

⁵⁷ Carlssons urval omfattar 254 östjudiska invandrare, som geografiskt spred sig utanför Stockholm, Göteborg och Malmö. Carlsson, opublicerad uppsats, 1996, 20.

⁵⁸ Suwalki kom efter Wien-kongressen 1815 att tillhöra Tsarryssland, som en del av det som kallades Kongress-Polen. Judarna i Suwalki såg sig själva som litauiska, trots att området tillhörde Polen. Suwalki var 1866 ett av tio andra polska guvernement. Då Polen och Litauen efter första världskriget blev självständiga blev Suwalki delat: den norra delen tillföll Litauen och den södra Polen.

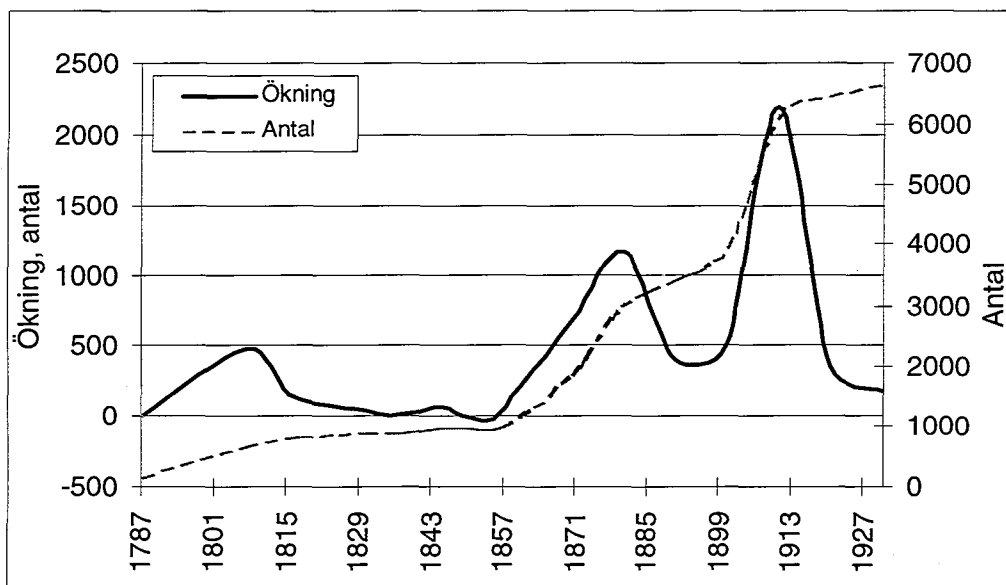
⁵⁹ Carlsson 1996, 25.

⁶⁰ Carlsson 1996, 23-24.

kategori var så fattiga att de blev kvar.⁶¹

Oavsett om judarna stannade kvar på den ryska landsbygden eller flyttade till städerna fick de flesta uppleva en försämring av sina levnadsförhållanden. Den industriella revolutionens expansiva möjligheter i det rysk-judiska bosättningsområdet var ganska små. Enligt Anna Besserman var majoriteten av de yrkesverksamma emigranterna som kom till Stockholm *efter år 1900*, yrkesutbildade arbetare. De branscher i Ryssland där konkurrensen var hårdast (sko- och beklädnadsindustrin) var också överrepresenterade bland de judiska utvandranerna. Endast omkring 7% av de av Besserman undersökta ryska emigranterna till Stockholm angav vid sekelskiftet handel som yrke.⁶²

Rysk-judiska emigranter till USA åren 1880-1881 och 1900-1925 visar en liknande

Källa: Zitomersky 1988 s 122 i Broberg, Runblom, Tydén. Olán 1924 s 53, 165. Valentin 1924 s 202, 219. BiSOS, SCB: 1825-1860, 1870. Valentin 1924 s 543. SOS, SCB 1920 del V:3 Folkräkningarna.

utveckling av yrkesstrukturen vid ankomsten till det nya landet. De tidigare emigranterna var till 50% yrkesutbildade industriarbetare och till nästan 40% småhandlare. Yrkesstrukturen hos de senare ryska emigranterna 1900-1925 visar att drygt 60% hade arbetat inom industrin, medan bara 10% varit sysselsatta inom handeln. Av de senare industriarbetarna hade 60,8% varit verksamma inom beklädnadsindustrin. Samtidigt genomgick den amerikanska beklädnadsindustrin en expansion utan like i både

⁶¹ Jacob Lestschinsky hävdar att en stor del av de rysk-judiska unga emigranterna till USA tillhörde medelklassen, som helt enkelt yrkesutbildade sig till de yrken det var efterfrågan på i det nya landet. Anna Besserman å andra sidan hävdar att de till Stockholm anlända emigranterna var proletariserade arbetare. Båda kan ha rätt. Det är högst sannolikt att det är frågan om två olika typer av emigranter, med olika klassbakgrund och preferenser för emigration. Lestschinsky 1961, 1568-1570 i Finkelstein vol 2. Besserman 1984, 18; 1994, 87. Baron 1964, 116-117.

⁶² Besserman 1994, 83, 86-88.

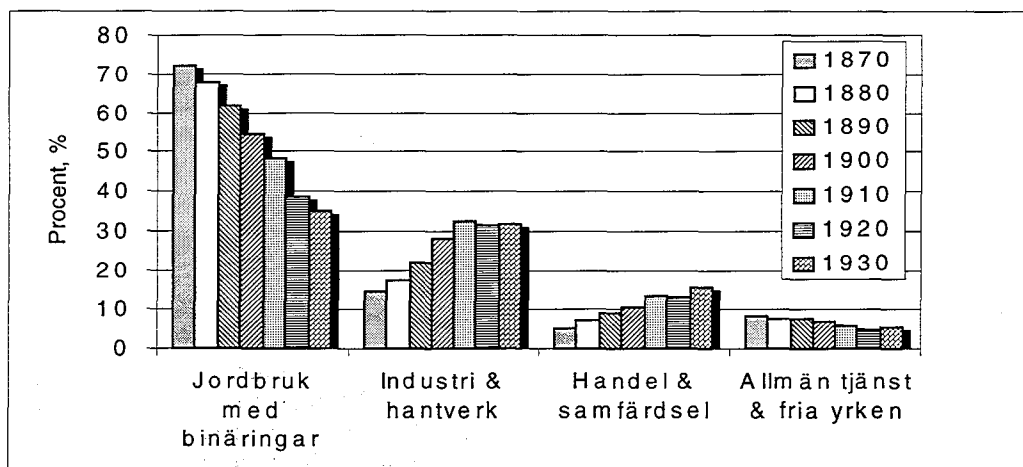
produktionsökning och lönenivåer. Det öppnade för direkta arbetsmöjligheter, nischer, som de judiska immigranterna utnyttjade.⁶³

Den judiska befolkningens yrkesfördelning i Sverige efter den östjudiska invandringen

Yrkesdifferentieringen hos den östjudiska invandrargruppen (främst till Stockholm) var större än hos de västeuropeiska judarna som tidigare invandrat till Sverige. Ändå ökade ensidigheten i yrkesvalet hos de förra direkt efter ankomsten hit, men bara till en början. Ensidigheten var påtagligare på landsbygden än i Stockholm.⁶⁴

Hur mycket avvek den judiska befolkningens yrkesfördelning från hela den svenska befolkningens? För det första, är de osannolikt att en liten minoritet i sin yrkesfördelning kan avspeglar hela landets ekonomiska struktur. Om t ex den judiska befolkningens yrkesfördelning är ett uttryck för judarnas speciella uppfattning om sig själva som minoritet, kan ju inte normalfördelningen av majoritetens yrkesstruktur gälla för dem. För det andra, kommer en invandrad grupp med all sannolikhet att gå till de näringgrenar som för tillfället expanderar och ger utrymme för nya arbetstillfällen. För det tredje, spelar den invandrade gruppens tidigare ekonomiska erfarenheter och traditioner en viktig roll i valet av yrke i det nya landet, åtminstone till en början. För det fjärde, kan gruppen också själv börja skapa nya yrkesmöjligheter för sig.⁶⁵ Ifall flera möjligheter ligger öppna för en minoritet i det nya landet, beror det initiala yrkesvalet i hög grad på gruppens tidigare erfarenheter och egna kultur- och yrkestraditioner.

Diagram 2. Yrkesfördelningen för hela Sverige 1870-1930 efter näringgrenar

Källa: SCB: 1) BiSOS: 1906, Befolkningsstatistik, XLVIII, utg. 1909. Här finns också sammandrag för 1870, 1880 och 1890; Sammandrag för åren 1901-1905, X, utg. 1912; 2) SOS: Folkräkningen 1920, utg. 1925. Folkräkningen 1930, utg. 1937.

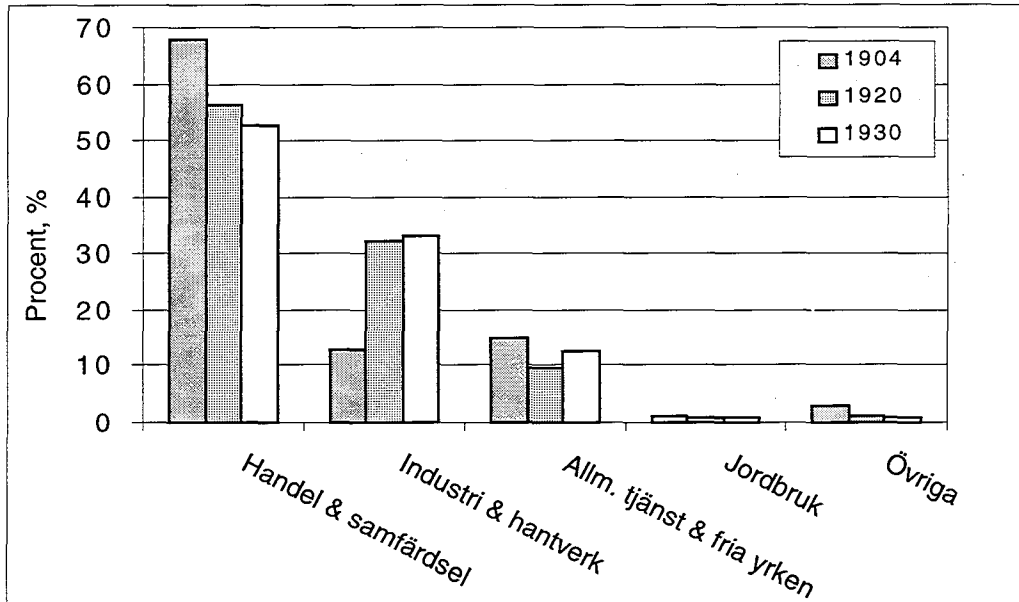
⁶³ Lestschinsky 1961, 1568-1570 i Finkelstein Vol 2.

⁶⁴ Besserman 1984, 18.

⁶⁵ Resonemanget om allmänna drag i hur minoriteter skiljer sig ekonomiskt från majoriteter fördes redan av Simon Kuznets 1961, 1600-1604, i Finkelstein (red).

Diagram 2 ovan visar en bild av Sveriges ekonomiska struktur i snabb förändring, med en uppgång för antalet anställda inom industri, handel och kommunikationer samt en nedgång inom jordbruksnäringen på grund av en kontinuerlig produktivitetsökning. Vid slutet av perioden visar också näringsgrenen "Allmän tjänst och fria yrken" en svag uppgång i antalet anställda. Det var alltså främst inom industrin som nya arbetsmöjligheter gavs, i andra hand inom den stadigt (men svagare) växande sektorn "Handel och samfärdssel".

Diagram 3. Yrkesfördelningen hos den judiska befolkningen i Sverige 1904-1930 inom olika näringsgrenar

Källa: 1904: Riksarkivet, Kommittéarkiv YK nr 1901, Dissenterskatttekommittén nr 71:4. 1920, 1930: SCB: Sveriges Offentliga Statistik (SOS), Folkräkningarna, SCB.

Diagram 3 ovan visar hur den judiska gruppen fördelade sig inom de olika näringsgrenarna. Om endast den svenska ekonomin hade fått bestämma, skulle den judiska minoriteten rimligtvis valt att arbeta främst inom den växande industrin och i andra hand inom handel och samfärdssel.

Diagrammet visar dock att strukturella faktorer inom majoritetssamhället inte ensamma bestämde hur judarna gjorde sina ekonomiska val. Det är framför allt inom handelsnäringen som skillnaden mellan den judiska minoriteten och hela svenska befolkningen är intressant. Handeln präglade starkt gruppens yrkesval. Trots att den förutbestämda ekonomiska rollen inte längre var lagstadgad, var över hälften eller 52,7% fortfarande år 1930 handlande eller handelsanställda. Den judiska gruppen har trots detta inte varit helt opåverkad av den svenska industrins expansion. Diagrammet visar att samtidigt som en majoritet fortfarande höll fast vid handelsnäringen, var *minskningen* påtagligt just inom denna näring och *ökningen* lika påtaglig speciellt inom industrin och i viss mån inom de sk fria yrkena. Om man jämför år 1904 med 1930 så minskade antalet yrkesarbetande inom handeln med 15,3 procentenheter, medan de ökade inom industrin med 20,3 procentenheter. Bilden är mera blandad för de fria yrkena, där man ser en minskning från 1904 till 1920 med 5,5 procentenheter och en ökning från 1920 till 1930 med 3 procentenheter. Övriga innefattar

bl a husligt arbete. Med andra ord har en utveckling inletts "tillbaka" till *en ökad yrkesdifferentiering*, bort ifrån den ensidiga "förutbestämda ekonomiska rollen". Detta kan antas i första hand bero på den svenska ekonomins strukturella förändringar, i andra hand på de senare östjudiska invandrarnas erfarenheter av Rysslands begynnande industrialisering.

Men hur skall man då förklara att fortfarande år 1930 var, till skillnad från den totala svenska befolkningen, över hälften av de yrkesverksamma judarna sysselsatta inom handeln? Enligt min mening får man här ta bredare hänsyn till både den äldre västjudiska och den kring sekelskiftet invandrade östjudiska gruppens preferenser. Här krävs mera forskning och empiriska belägg, men en rimlig hypotes är, att de väst- och östjudiska gruppernas sammanlagda preferenser och val helt enkelt kom till uttryck i ett relativt framgångsrikt handelsidkande. Dessutom bör det ha förekommit ett samarbete och ett växelspel mellan grupperna inom handelsnäringen (t ex att judiska handelsfirmor anställde judar). Fortsatt forskning bör reda ut skiktningen inom denna näringsgren, eftersom vi redan nu vet att skillnaderna var stora och den uppåtgående mobiliteten betydande. Arbete inom handeln kunde innebära allt ifrån ett lågavlönat handelsbiträdesjobb till att idka grossistverksamhet i internationell skala (se mera om detta under rubriken Handel nedan).

Yrkesfördelningen som uttryck för samhällets strukturella hinder och den judiska minoritetens egna preferenser

Jordbruk

Att judar i nästan inget land satsat på jordbruk är ett resultat av de återkommande förbuden att äga jord i Östeuropa och den breda industrialiserings- och urbaniseringsprocessen över hela västvärlden.⁶⁶ Judar hade ingen längre erfarenhet av att bruka jorden i "det gamla landet" och de länder de emigrerat till var i full fart med sin industrialisering med sjunkande efterfrågan på arbetskraft till jordbruket. Sveriges industrialisering och modernisering skapade utrymme för nya grupper både inom industri, handel och de fria yrkena.

Industri och hantverk

Utifrån Dissenterskattekommitténs⁶⁷ undersökning för hela landet år 1904 kan man räkna ut att av alla judiska yrkesutövare fanns 12,8% inom näringsgrenen "Industri och hantverk". Inom denna näring arbetade 37% i industrin och 58% inom hantverksyrken av olika slag, övriga fem procent går inte att fastställa (biträden, kontorister). Inom industridelen var hälften sysselsatta inom tobaks- och boktryckeribranschen, inom hantverksdelen var ungefär hälften (49%) sysselsatta som skräddare, urmakare/guldsmeder och skomakare. Ca 27% inom industrin var egna företagare, medan minst 41% var det bland hantverkarna. De flesta egenföretagarna bland de senare bör ha varit små familjeföretag. Detta bör rimligen handla om de östjudiska invandrarna. Steget för dem kan inte ha varit långt till arbete inom textil-

---

⁶⁶ Se bl a Kuznets 1961, 1605-1606.

⁶⁷ Kommittéarkiv YK nr 1901: Dissenterskattekommittén, Riksarkivet. Denna statliga kommitté utredde 1904 års förhållanden för kyrkoskattens betalning för olika förvärsarbetande medlemmar i dissentergrepp där ibland judarna. Kommittén publicerade sin undersökning och sitt utlåtande år 1906. Underlaget grundar sig på inrapporterade medlemsmatriklar från befintliga judiska församlingar i hela Sverige. Mitt underlag grundar sig på bearbetningar av dessa medlemsmatriklar på sammanlagt 920 förvärsarbetande judar (både kvinnor och män, mest de senare) 1904 i Stockholm, Göteborg, Malmö (inkl Lund), Sundsvall, Karlskrona, Norrköping, Växjö, Oskarshamn, Uppsala, Kalmar, Söderhamn, Gävle. Officiellt icke-förvärsarbetande hustrur, barn och gamla är inte medtagna.

och beklädnadsindustrin samt läder- och gummivaruindustrin, som år 1920 sysselsatte de flesta judiska arbetarna. Samma år var andelen av alla judiska yrkesutövare inom industri och hantverk 32,2%. Av dessa var 67% industriarbetare och 22% självständiga yrkesutövare.⁶⁸ År 1930 arbetade 33,1% av de yrkesverksamma judarna inom industri och hantverk. Av dessa var 56% industriarbetare. En fjärdedel var egenföretagare (16,4% mindre och 8,2% större företagare inom näringsgrenen), resten var kontorspersonal och teknisk personal.⁶⁹ Trots att de flesta östjudiska invandrarna efter sekelskiftet var industriarbetare, skapades det inget brett judiskt arbetarproletariat i Sverige som t ex i London.⁷⁰ År 1920 var andelen industriarbetare 18% av *samtliga* judiska yrkesutövare, 1930 var motsvarande siffra 16%. Däremot är det tydligt att en ökande andel (se diagram 3) av den yrkesverksamma judiska befolkningen var sysselsatt inom industrin (arbetare, företagare, kontorspersonal och teknisk personal sammantagna). Siffrorna avslöjar att *ökningen* var större bland företagarna än bland arbetarna (även om också arbetarantalet i absoluta tal ökat), vilket tyder på en uppåtgående social mobilitet. Man utnyttjade uppenbarligen det ökade utrymmet av arbetstillfällen som den framskridande industrialiseringen erbjöd, men man gjorde det på sitt sätt.

Handel

Som vi redan konstaterat ovan, bör förklaringen till den stora andelen handelsverksamma sökas i flera samverkande externa och interna faktorer. Handeln var ju en expanderande näring: andelen yrkesverksamma för hela Sverige ökade från 2% år 1850 till 15,5% år 1930. För det första, verkar de tidiga västjudiska invandrarna helt enkelt ha fortsatt med den näring de till en början tilläts att utöva, nämligen, kommissionärs- och grossisthandel samt kreditverksamhet i nära samverkan med de judiska affärsnätverken i övriga Europa. Sannolikt var dessa företagare och bankirer så framgångsrika att de saknade motiv att skapa nya "nischer" för den ekonomiska verksamheten. Det var i dessa näringar det svenska samhället ville placera den judiska minoriteten och uppenbarligen accepterade västjudarna den placeringen. För det andra, är det rimligt att anta att de östjudiska invandrare, som inte sögs upp av den svenska industrin, lätt inlemrades i befintliga judiska handelsstrukturer. Att bedriva gårdfarihandel eller annan mindre handel för någon annans räkning krävde ingen större kapital- eller utbildningsinsats och gav försörjning direkt.⁷¹ Socialt kom de nya invandrarna snabbt in i ett sammanhang där de fick hjälp med språket och direktinformation om svenska (affärs-) seder och bruk. Många östjudar började som gårdfarihandlare och avancerade därifrån till handelsföreståndare med egen kommissionärsverksamhet. Gårdfarihandlaryrket gick normalt inte i arv.⁷² År 1904 är det inte fler än 5% inom "Handel och samfärdsel" som uttryckligen kallas gårdfarihandlare, handelsresande eller resehandlare. Men om man räknar krämarna som tillhörande denna grupp blir de möjliga kringvandrande handlarna dubbelt så många eller 10,6%.⁷³ År 1920 finns inte någon sådan grupp kvar i statistiken. Möjligen kunde några ingå i yrkesgruppen "diversehandlare", men det är osäkert. År 1930 redovisas bara större och mindre företagare, varmed gårdfarihandlarna försvunnit

---

⁶⁸ S O Valentin 1924, tabell A s 554-555.

⁶⁹ SCB, Statens Officiella Statistik, folkräkningen för 1930.

⁷⁰ S O Valentin 1924, 556.

⁷¹ Besserman 1994 s 85. Kuznets 1961 s 1607.

⁷² Stare 1996 s 30-31.

⁷³ Kommittéarkiv YK nr 1901: Dissenterskattekommitte nr 71:4 1904.

ur statistiken.

De större handlarna ökar under perioden både relativt och absolut, så att år 1904 var de stora grosshandlarna 12,5 %, år 1920 var de 17 % och 1930 var de 19 % av de yrkesverksamma inom varuhandeln. Men det är de små och medelstora som dominerar under hela perioden: även om deras andel av handelskåren sjunker, ökar de i absoluta tal. År 1904 var de små och medelstora företagen 355 personer eller 57 % (gårdfarihandlarna oräknade), år 1920 var de 511 personer eller 35% och 1930 fanns inom kategorin mindre företagare 568 individer eller 36%. Siffrorna tyder även här på en uppåtgående mobilitet från mindre till större företagande.

Mycket tyder på att den judiska gruppens handelsidkande verkligen var en traditionsbunden preferens som bör ha uppfattats som en del av den egna identiteten. Under 1800-talets andra hälft var det efter näringsfrihetslagarna 1848 och 1864 lättare för svenska medborgare att idka olika näringar utan skrähinder. Däremot fanns det hinder mot utländska medborgare, vilket ett flertal nyligen invandrade judar fick erfara: de måste gå igenom en omständlig ansökningsprocedur för att få dispens. Ända valde ovanligt många direkt att idka småhandel (gårdfarihandel till en början) med eller utan tillstånd. För det andra, var den understödsverksamhet som församlingarna bedrev nästan helt inriktad på en yrkesutbildning främst inom handelsnäringen men också inom kultur och vetenskap. I stadgarna t ex för Mosaiska Goss-skolan i Stockholm sägs 1840 att den skall ägna sig åt att "intellektuellt och moraliskt förbereda gossar till blivande köpmän, hantverkare, konstnärer och vetenskapsidkare".⁷⁴

Allmän tjänst och fria yrken

Generationen efter gårdfarihandlarna (men inte enbart gårdfarihandlarnas barn) fortsatte inom handeln eller började bedriva akademiska studier. De blev framför allt läkare och jurister. Studierna bekostades av familjen, släkten eller av andra välsituerade judar. År 1904 kan man se inom näringsgrenen "Allmän tjänst och fria yrken" att 60% hade någon typ av högre akademisk utbildning där 16% var jurister och 19% läkare.⁷⁵ Här finner man inom fria yrken en hel del kända profiler inom det svenska kulturlivet, såsom målaren Hanna Pauli, bokförläggaren Carl Otto Bonnier, författarinnan Sofie Elkan, professorn i nationalekonomi David Davidson och författaren Oscar Levertin. Allmän tjänst omfattar religionslärare och kantorer inom församlingarna, en del lärare inom det allmänna skolväsendet samt några få stadsfogdar och -läkare och akademiker inom högskolorna.

Diagram 3 ovan visar en ökning av de yrkesverksamma judarna inom "Allmän tjänst och fria yrken" 1920-1930 från 9,4% till 12,4%. För dessa år är folkräkningarnas redovisning mycket summarisk. För 1920 redovisas att 56% inom denna näringsgren arbetade inom undervisning och konstnärliga yrken. År 1930 kallas denna grupp för självständiga och funktionärer och omfattar 88%. Forskningen bör fortsätta på detta område för att fånga vilka val generationerna efter den stora invandringen från Öst gjorde.

Oavsett om yrkesvalen för de fria yrkena gjordes av ättlingar till väst- eller östjudar tyder det trots allt på en ökande preferens för högre utbildning hos yngre generationer judar. Denna iakttagelse har gjorts också för andra europeiska länder. Bland andra har Steven Beller noterat samma utveckling i sin studie av de österrikiska judarna i Wien 1867-1938. Han utgår från ett judiskt "Bildungsideal" dvs utbildning som strategi för uppåtgående social

⁷⁴ Infogat i Föreståndarprotokoll år 1840 § 1 s 1. Stockholms Judiska församlings arkiv.

⁷⁵ Kommittéarkiv YK nr 1901: Dissenterskattekonimittén 1904.

mobilitet.⁷⁶ Också den ungerske forskaren Victor Karady har för samma period funnit en överrepresentation av judar inom den högre utbildningen i Ungern. Det var enligt Karady framför allt sönerna till judiska handelsmän och kapitalister som bildade den nya utbildningseliten.⁷⁷

Östjudisk invandring som ett hot mot den svenska judendomens självbild

Det är slående hur det omgivande samhällets koncentration på judarnas ekonomiska samhällnytta övertogs av judarna själva. De sedan generationer här boende reformjudarna ansåg sig med sitt handelsidkande bidra till landets ekonomiska framåtskridande, samtidigt som de såg de invandrade östeuropeiska judarnas "schackrande" vara till skada inte bara för församlingen utan också för landet.⁷⁸ Dessa västjudar satte en ära i att vara nyttiga och bidra till landets ekonomiska och kulturella framåtskridande. De var ekonomisk mera avancerade och bättre utbildade än den ortodoxa, jiddishtalande och "obildade" östjudiska gruppen.

Olika representanter för landets största Mosaiska församling ville gång på gång markera för myndigheter och allmänhet skillnaderna mellan väst- och östjudar trots den gemensamma trosbekännelsen. Vid en sammankomst i april 1851 uttryckte Mosaiska församlingens föreståndare i Stockholm sin oro över att till Sverige komma tiggande judar utnyttjade församlingen och den privata judiska välgörenheten till att inhandla kramvaror, som de sedan sålde på landsbygden "och sålunda införa och utbreda schackrandet i dess mest vidriga och förderfliga gestalt."⁷⁹ Man ansåg att detta fick absolut inte användas som bevis för den väsentligaste delen av judarnas verksamhet. En av ledarna inom Stockholms Mosaiska församling år 1890, doktor Axel Raphael, krävde inte "af obildade polackers afkomma samma folkvett, som under flera generationer kultiverad samhällsklass som den svenska församlingen" hade, men ansåg att "vår halfasiatiska koloni vandrade derute i okunnighetens och vidskepelsens öken".⁸⁰

Församlingen var aktiv också på andra sätt: vid naturaliseringsansökningar var den remissinstans och avlog ofta östjudars ansökningar om de var fattiga eller saknade yrkes- eller annan utbildning. Man avstyrkte också i det längsta medlemskap i församlingen så länge invandrarna inte var svenska medborgare. Denna praxis tillämpades tydligt också i de två andra större församlingarna i Göteborg och Malmö.

Men de östjudiska immigranterna var nu en gång för alla i landet för att stanna. Till en början motvilligt startade stockholmsförsamlingen en bred omskolnings- och välgörenhetsverksamhet för att "civilisera" östjudarna. Dock uttryckte ordföranden i Mosaiska församlingens fattigvårdsnämnd så sent som 1922 fortfarande sin oro: "Vi veta mycket väl, att allt som kan följa av fattigdom och elände förr eller senare i nedsättande syfte kan användas mot oss i egenskap av judar, och vi fördubbla därför våra ansträngningar för att av det material, som står till vårt förfogande göra det bästa möjliga".⁸¹

---

⁷⁶ Beller 1989 s 13, 90-103.

⁷⁷ Karady 1984 s 225-252, 240-241.

⁷⁸ Besserman 1984 s 16.

⁷⁹ Mosaiska församlingens föreståndarprotokoll 20/4 1851. Besserman 1984 s 23 not 42.

⁸⁰ Mosaiska församlingens föreståndarprotokoll 27/5 1890. Besserman 1984 s 23, not 33.

⁸¹ Valentin 1924 s 447.

Det är anmärkningsvärt hur stark de väletablerade medelklassjudarnas oro faktiskt var över att inte bli accepterade som fullvärdiga medborgare så långt in på 1900-talet. Den judiska identiteten var tydligen fortfarande nära kopplad till en självbild av skötsamma, ekonomiskt framgångsrika och välutbildade svenskar av judisk trosbekännelse. När den bilden var hotad i och med de östjudiska invandrarnas intåg i landet, var reaktionerna omedelbara. Givetvis var dessa upplysta judar ständigt medvetna om sin långa historia som en förföljd minoritet. Man visste mycket väl om de ryska pogromerna. Allt detta sammantaget kan ha skapat en skenbar paradox, nämligen, *assimilering genom självhävdelse* dvs en ständig beredskap att överbevisa sitt existensberättigande. Med andra ord skapade den judiska gruppens behov att bli accepterad i det svenska samhället en (medveten eller omedveten) strategi av assimilering genom framgång inom det ekonomiska och kulturella livet, där högre utbildning ("Bildungsidealet") med tiden blev en viktig del av vägen dit. Den östjudiska gruppen verkar ha accepterat och till stor del övertagit den västjudiska gruppens strategier av högre utbildning (de fria yrkena) och handelsidkande.

Man kan finna snarlika drag med denna strategi hos t ex de tyska judarna. Hannah Arendt skriver i sin biografi över den kända tyska judinnan Rahel Levin/Varnhagen från 1790-talet: "Every Jew knew that economic security, if not wealth, was the first and indispensable prerequisite of any assimilation".⁸² Schulamit Volkov har studerat den judiska minoriteten i Tyskland före Weimarrepubliken. Hon kallar den process genom vilken de tyska judarna avancerade socialt för "the process of Verbürgerlichung". Vid slutet av 1700-talet tillhörde de i Tyskland boende judarna till 80% samhällets lägsta skikt. De var penningutlånare och småhandlare. Under perioden 1800-1870 blev judarna en stadsboende, handelsidkande, välutbildad och förmögen minoritet.⁸³ Jürgen Kocka definierar begreppet borgerlig identitet inte enbart som stånds- och klasstillhörighet utan också som kulturell identitet: judarnas mål blev att bli upptagna i det tyska Bildungsbürgentum.⁸⁴ Werner Mosse, som forskat om den tysk-judiska ekonomiska eliten 1820-1935, anser att judarnas ekonomiska beteende fick stor betydelse för den status de fick som tolererad religiös minoritet. Det gav dem vad samhällets lagar hade berövat dem: status, prestige, trygghet, viss frihet och respekt.⁸⁵

Till detta bör läggas dels den ökande andelen entreprenörer inom både industri och handel, det ökande antalet industriarbetare och yrkesarbetande inom de fria yrkena, ett tecken på en allt större yrkesdifferentiering inom den judiska gruppen. För en del var detta säkerligen ett uttryck för att assimileringens tredje stadium från integration till fullständigt ingående i det svenska samhället hade ägt rum. För andra har det bara inneburit ett avsteg från den gamla självuppfattningen att uppfylla en judisk yrkestradition med tyngdpunkt inom handeln. I stället har allt fler av de yngre generationerna valt integration med högre utbildning inom vissa, för gruppen säregna, fria yrken - ett fullföljande av en bildningstradition.

Sammanfattning

Ända sedan 1600-talet har judiska grupper sökt sig till Sverige. Den religiösa

---

⁸² Arendt 1981 s 168.

⁸³ Volkov s 367-368.

⁸⁴ Volkov s 371.

⁸⁵ Mosse 1979 s 3-15.

statsreligionens ortodoxi avvisade dock judarnas ansökningar gång på gång, även om gruppens ekonomiska nytta för det svenska samhället redan då diskuterades i riksrådet. Men de religiösa argumenten fick ganska snart ge vika för de ekonomiska. Upplysningstidens sekularisering förvandlade kristendomen, och därmed även judendomen, till en individuell livsåskådning bland andra. Frihetstidens motstånd mot judisk invandring var fortfarande starkt och omfattades nu av breda folklager, men argumenten emot var nu övervägande ekonomiska: olagligt kringvandrande judiska gårdsfarihandlare skulle ut ur landet. Men allt fler, speciellt inom det högre borgerskapet och adeln, började på allvar tala om att tillåta judar i landet och att lagstiftningsvägen göra dem riksgäneliga.

Till sist vägde förhoppningarna om inflöde av judiskt kapital tyngre an religiösa hänsyn. Sverige fick 1775 sina första skyddsjudar som skulle formidla krediter till kronan, utvidga grossisthandeln och öppna utländska marknader för svensk handel. I och med judereglementet 1782 slog man fast den svenska uppfattningen om judarnas ekonomiska roll. I lagtexten stadgades uttryckligen att judarna skulle idka grosshandel, anlägga och sköta fabriker, driva handel med växlar, aktier och allmänna papper, ingå entreprenader och allmänna leveranser.

De sk västjudarna, främst från norra Tyskland, hörsammade denna "inbjudan" och blev aktiva inom dessa lagstadgade näringar. Inom dessa snäva ramar blev judarna definierade som en ekonomiskt samhällsnyttig grupp och blev också integrerade som en sådan. Denna välsituerade och kulturmedvetna grupp kan sägas ha utvecklat en projektidentitet av ekonomiskt framgångrika, skötsamma svenskar av mosaisk trosbekännelse.

Denna *ekonomiska* konsensusituation bröts i och med den explosiva utvecklingen i Tsarrysland. Folkökning, återkommande missväxter, jordbruksomvandling och Rysslands begynnande industrialisering "tryckte ut judarna från landsbygdens småhandelstillvaro till städernas industri. Allt detta tillsammans med de politiska och religiösa förföljelserna satte igång en massutvandring av ryska, polska och baltiska judar. Den tidiga Östjudiska invandrargruppen bestod mest av småhandlare, den senare bestod av yrkesutbildade industriarbetare. Gruppen hade vuxit upp i en defensiv motståndsidentitet med traditionsbunden ortodoxi i relativt isolerade ghetton. Yrkesdifferentieringen hos den östjudiska gruppen var större än hos de västeuropeiska judarna. Ensidigheten i yrkesvalet ökade dock hos de förra efter ankomsten till Sverige, men bara till en början.

Yrkesfördelningen från 1800-talets andra hälft fram till 1930 visar hur handeln satte sin starka prägel på hela den svensk-judiska minoritetens yrkesval. Men samtidigt kan man iaktta också en annan tendens, nämligen, en ökad yrkesdifferentiering bort från den "företagsbestämda ekonomiska köpmanna-rolle". Samtidigt som över hälften fortfarande höll fast vid handelsnäringen, var minskningen påtaglig inom denna näring och ökningen lika påtaglig inom industrin under hela perioden 1904-1930 och inom de fria yrkena från 1920 till 1930. Speciellt märkbar är ökningen av andelen industriföretagare och de yngre generationernas satsning på akademikerkarriärer i allmänhet och läkar- och juristyrken i synnerhet. Även om antalet industriarbetare ökar, sjunker deras andel av samtliga yrkesverksamma, det bildas inget judiskt industriproletariat i Sverige. Utvecklingen visar tecken på en viss uppåtående social mobilitet.

Varför valde den judiska minoriteten i huvudsak handeln? Förklaringen ligger i kombinationen av ekonomiskt-strukturella faktorer dels i emigrationslandet Ryssland och dels i immigrationslandet Sverige tillsammans med den judiska gruppens egna preferenser utifrån den självuppfattning man ville hävda. Den svenska industrialiseringsprocessen öppnade flera valmöjligheter än de som hade funnits i Ryssland, men handeln var fortfarande den näring man i första hand valde. För det första inlemmades de östjudiska invandrarna lätt i befintliga västjudiska handelsstrukturer i Sverige. Under hela den studerade perioden utgör små och medelstora handelsidkare den numerärt största gruppen inom näringen, men *ökningen* visar sig vara störst bland de större företagen och

grossisterna, ett tecken på social mobilitet även inom denna sektor. För det andra, sökte sig den judiska gruppen ständigt till handelsnäringsen, trots lagstadgade hinder (krav på dispenser). För det tredje koncentrerades församlingarnas understödsverksamhet för unga män nästan helt på yrkesutbildning inom handelsnäringsen. En långvarig tradition av ekonomisk verksamhet hade införlivats också i Sverige som en etniskt preferens. Samtidigt är det tydligt att denna preferens fick sjunkande betydelse. Den svenska ekonomins nya möjligheter utnyttjades av den judiska minoriteten, men man gjorde det på sitt sätt. Den ökande yrkesdifferentieringen är ett tecken på ytterligare ett steg ifrån det ensidiga kulturella påbudet av att följa den traditionella yrkeskarriären - och därmed ett tecken på fortsatt integrering, men inte total assimilering.

Det är slående vilken betydelse det omgivande samhällets syn på judarnas ekonomiska samhällsnytta fick för judarnas egen bild av sig själva. När den riskerade att bli ifrågasatt (de fattiga östjudiska invandrarnas kulturella ignorans och "schackrande" handel), väckte detta stark oro hos den väletablerade gruppen medelklassjudar. Den judiska identiteten var nära kopplad till bilden av den skötsamma, ekonomiskt framgångsrika och kultiverade svenska juden. Detta ledde till en skenbar paradox, nämligen, *assimilering genom självhävdelse*, dvs en ständig beredskap att vilja överbevisa sitt existensberättigande. Den judiska gruppens behov av att bli accepterad skapade en strategi av assimilering genom framgång inom det ekonomiska och kulturella livet, där högre utbildning med tiden blev allt viktigare. De flesta östjudiska invandrarna har uppenbarligen integrerats i den svenska samhällsekonomin och övertagit de västjudiska generationernas syn på sig själva som religiöst liberala, ekonomiskt framgångsrika och kultiverade svenska judar. Trots att dessa invandrare kom att bli i majoritet, blev det inte de som definierade den judiska identiteten i Sverige utan deras framgångsrika föregångare. Till syvende og sist var det frågan om ett samspel mellan den dynamiska svenska ekonomiska utvecklingen, de framgångsrika västjudarna och den stora gruppen av östjudiska invandrare.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Riksarkivet

Kommitéarkiv YK nr 1901

Dissenterskattekommitéens arkiv YK 71:4, volymerne 1b-32 för år 1904.

Judiska församlingen i Stockholm

Föreståndarprotokoll 1851, 1890, 1922.

Tryckta källor

Statistiska centralbyrån

BiSOS 1825-1870

SOS Folkräkningarna 1920 och 1930.

Litteratur

Andersson, L. M. 1996: *Bilden av juden i svensk skämtpress 1910-1940*. Historisk Tidsskrift nr. 1/1996.

Arendt, H., 1981: Rahel Varnhagen. *Lebensgeschichte einer deutschen Jüdin aus der Romantik*.

Barth, F., 1969: *Ethnic Groups and Boundaries*.

Baron, S.W., 1964: *The Russian Jew under the Tsars and Sovjets*.

Beller, B., 1989: *Vienna and the Jews 1867-1938*.

Ekonomi och identitet

- Besserman, A.: *Mosaiska församlingen i Stockholm inför den östjudiska invandringen till staden 1960-1914*. Nordisk Judaistik/Scandinavian Jewish Studies vol. 5,2, 1984.
- Bonnier, Å., 1974: *Bonniers. En släktkrönika 1778-1941*.
- Broberg, G., Runblom H., Tydén, M. 1988: *Judisk liv i Norden*.
- Bruchfeld, S., 1995: *Förnekandet av Förintelsen. Nynazistisk historieförfalskning efter Auschwitz*. Svenska Kommitén mot antisemitism.
- Carlberg, M.S., 1994: *Gemenskap och överlevnad. Om den judiska gruppen i Borås och dess historia*. Avh. Göteborgs universitet. Institutionen för socialt arbete.
- Carlsson, C.H., 1996: *Östjudisk invandring till Sverige omkring 1850-1880*. D-uppsats Uppsala universitet, Historiska institutionen.
- Castells, M., 1997: *The Power of Identity*.
- Don, Y. och Karady, V., 1990: *A Social and Economic History of Central European Jewry*.
- Endelman, T., 1997 (red.): *Comparing Jewish Societies*.
- Eriksen, T.H., 1993: *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*.
- Erikson, E.H., 1950: *Childhood and Society*.
- " - , 1968: *Identity: Youth and Crisis*.
- Fisher, D., 1996: *Judisk liv. En undersökning bland medlemmar i Stockholms Judiska församling*. Avh. Uppsala universitet. Teologiska institutionen.
- Fürstenberg, W., 1980: *Kalmar mosaiska församlings tillkomst och äldsta historia jämte Växjö- och Oscarshamn församlingarnas tillblivelse*.
- Giddens, A., 1991: *Modernity and Self-identity*.
- Goldschneider, C., and Zuckerman, A.S., 1984: *The Transformation of the Jews*.
- Green, N.L., 1997: *The Modern Jewish Diaspora: East European Jews in New York, London and Paris*. I: Endelman 1997.
- Hannerz, U., 1992: *Culture and Complexity*.
- Hammer, T., 1964: *Sverige åt svenskarna. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900-1932*. Avh.
- Illicki, J., 1991: *Sekulär judisk identitet - exemplet yngre polska judar i Sverige*. Cesik Studies in International Conflict, nr. 5.
- Inglehart, R., 1990: *Culture Shift in Advanced Society*.
- " - , 1997: *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*.
- Ivarsson, M. och Brody, A., 1956: *Svensk-Judiska pionjärer och stamfäder*.
- Jacobowsky, V., 1973: *Judar på Gotland*. Gotlandica nr. 4.
- Johannesson, L., 1988: "Schene Rariteten": *Antisemitisk bildagitation i svensk rabulistpress 1845-1860*. Judisk Liv i Norden, red Broberg mfl.
- Mosaiska församlingen i Malmö 100 år*. 1971.
- Karady, V., 1984: *Studies in Contemporary Jewry*, ed Frankel, J.
- Keyes, C., 1981: *The Dialectics of Ethnic Change*.
- Kuznets, S., 1961: Economic Structure and Life of the Jews. I: *The Jews. Their History, Culture and Religion*, ed. Finkelstein, L.
- Lestschinsky, J., 1961: Jewish Migrations 1840-1956. *The Jews. Their History, Culture and Religion*, ed. Finkelstein, L.
- Levin, B., 1992: *Hasselbackskungen Wilhelm Davidson 1812-1883*.
- " - , 1996: *Carl Erik Levin 1874-1939*.
- Levine, H.B., 1997: *Constructing Collective Identity. A Comparative Analysis of New Zealand Jews, Maories and Urban Papua New Guineans*.
- Levine, Paul A., 1996: *From Indifference to Activism: Swedish Diplomacy and the Holocaust 1938-1944*. Avh. Uppsala universitet, Historiska institutionen.
- Lomfors, I., 1996: *Förlorad barndom återvunnet liv. De judiska flyktingbarnen från Nazityskland*.
- Mead, M., 1970: *Culture and Commitment*.
- Mosse, W.E., 1989: *The German-Jewish Economic Elite 1820-1935. A Socio-Cultural Profile*. National encyklopedin, del 2.
- Neuman, B., 1989: *Något försvann på vägen*.
- Nyman, M., 1988: *Press mot friheten. Opinionsbildning i de svenska tidningarna och*

Rita Bredefeldt

- åsiktsbrytningar om minoriteter 1772-1786. Avh. Idé- och lärdomshistoria i Uppsala.
- Olán, E., 1924: *Judarna på svensk mark. Historien om israeliternas invandring till Sverige.*
- Park, R., 1950, *Race and Culture.*
- Rogowsky, S., 1997: *Kapitel om etnicitet i utkast till avhandling avhandling om etnicitet och den svenska samiska minoriteten.*
- Roth G., and Wittich C. (ed): *Max Weber: Economy and society I.*
- Siegel, W., 1946: *Mosaiska församlingen i Malmö 75 år. En minnesskrift.*
- Sollors, W., 1996: *Theories of Ethnicity. A Classical Reader.*
- Stare, J., 1996 (red): *Judiska gårdfarihandlare i Sverige.* Judiska Museet i Stockholm.
- Svanberg, I., och Tydén, M., 1992: *Tusen år av invandring.*
- Svenson, A., 1995: *Nöden - en shtetl i Lund.* Gamla Lund Förening för bevarande av stadens minnen. Årsskrift 77.
- Tarschys, B., 1975: *Judarna i Sverige 1775-1975.*
- Thankus, N., 1980: *Mosaiska församlingen i Göteborg 200 år. 1780-1980.*
- Valentin, H., 1924: *Judarnas historia i Sverige.*
- " - 1924: *Urkunder till judarnas historia i Sverige.*
- " - 1964: *Judarna i Sverige.*
- Valentin, S. O., 1924: *Judarna i Sverige enligt 1920 års folkräkning. Tilläggskapitel till Valentin 1924.*
- Waxman, C. I., 1997: *Congregation and Continuity: Denominational Affiliation as an Indicator of Jewish Identity. Paper på 12th World Congress of Jewish Studies, Jerusalem August 3.*
- Volkov, S., (år saknas): *The "Verbürgelichung" of the Jews as a Paradigm in Bourgeois Society in Nineteenth-Century Europe.* Kocka J & Mitchell A (red).
- Zitomersky, J., 1987: *Assimilation or Particularity? Approaches to the Study of the Jews as an Historical Minority in Sweden.* SJH vol 12.
- " - 1988: *The Jewish Population in Sweden 1780-1980: An Ethno-Demographic Study.* Judiskt liv i Norden, red. Broberg.
- " - 1991: *Ambiguous Integration: the historical position of the Jews in Swedish Society 1780s-1980s.* Cesik Studies in International Conflict nr 5

Summary

Economy and identity: the economic activities of the Swedish Jews and their image of themselves from the second half of the 19th Century to 1930.

The overall aim is to study first, how a very small ethnic group has coped socio-economically within the Swedish society during a period of rapid economic change and modernisation (the main period of industrialisation) and second, how this has affected Jewish self-identity and the degree of assimilation. Jewish identity is here seen as a process of both change and continuity. On one hand the Jewish minority in Sweden was bound to its history and traditions, but on the other hand every generation has made its own decisions, which have led partly to a redefinition of the self. Even if it is methodologically difficult to separate external from internal influences on any identity, it still is analytically interesting to discern the effect of contemporary structural socio-economic factors from those of a long historical Jewish tradition. The purpose is to show that economic experiences determine modern Jewish identity just as much as religious and cultural factors. This discourse has long since begun, not least in the 1960's, in the US where Jewish researchers are well aware of the power of both transformation of collective identities ("the revival of ethnicity") and assimilation (secularism, tolerance and modernity cause ethnicity to wither away).

Three hypotheses are made, first, that the Swedish Jews had economic strategies and preferences that were not only a result of earlier legal restrictions in vocational possibilities (seen as external pressures), but that they also were connected to the Jewish cultural tradition (seen as internal pressures). Over half of the gainfully occupied Jews in Sweden worked within trade as late as 1930, the emancipation year being as early as 1870. But even if trade still dominated, it was declining, while industry and professions at the same time were increasing their share of all the gainfully occupied Jews in Sweden from 1904 to 1930. One tendency in both industry and trade was that the share of the

Ekonomi och identitet

larger entrepreneurs increased. The industrial workers increased in absolute numbers but declined in per cent, which meant that the Swedish Jews never formed any sizable industrial proletariat. Swedish industrialisation opened up several options for Jews in several occupations. The Jews chose to establish mainly in trade and industry, increasingly as entrepreneurs and on the second hand in professions, mainly as lawyers and physicians. This was a combined preference of trade for the older generations, and industry and professions for the younger generations.

The Jews made use of the new economic possibilities, but they did it in their own way - according to their tradition of upward social mobility within trade and industry and higher education in the professions. This strategy can also be found in other countries, such as among Austrian, Hungarian and German Jews during the same period. This concludes the second hypothesis that the Jews' need for acceptance created a seemingly paradoxical strategy of assimilation by distinguishing oneself in the fields of economy and culture.

The third hypothesis argues that Jewish identity seems to have several components between which shifts of emphasis have taken place due to structural historical factors in the host country and internal pressures within the group. Factors with different emphasis being religion, economic activities, cultural traditions and a preparedness to be exposed to persecution. The emphasis on religion as a core factor for Jewish identity is for example not as strong as before. But it has not totally lost its significance, it has rather transformed into culturally defined rites de passages. The occupational structure has also defined the Jew, not only by outsiders but also by the Jews themselves.

Since the end of the 18th century Jews have been permitted to settle down in Sweden. The arguments to allow this have mainly been economic: Swedes wanted Jewish know-how, capital and access to their financial networks. The first Jews who came from Western Europe, mostly Germany, created an identity for themselves as economically successful and cultivated Swedish citizens of the Jewish creed. This was interrupted about a hundred years later by the "cultural collision" caused by the immigration of Eastern European Jews from Tsarist Russia. It led to an identity crisis, but resulted in the long run in the integration of the East European Jews to the Swedish economy and the more secularized cultural-ethnic Jewish identity instead of the orthodox religious one. The reasons for this modernization and transformation of the identity can be found both in the economic experiences in the industrializing Russian Empire, in the rapidly changing Swedish economy and the cultural traditions of both "Western" and "Eastern" Jews that merged into one.